

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2024 Vol. 1

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2024 Vol. 1

www.navoiy-uni.uz

www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

BOSH MUHARRIR

O'RINBOSARI

Karomat Mullaxo'jayeva

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Karl Rayxl (Germaniya)
Isa Habibeyli (Ozarbayjon)
Seyhan Tanju (Turkiya)
Almaz Ulvi (Ozarbayjon)
Benedek Peri (Vengriya)
Vahit Turk (Turkiya)
Teymur Kerimli (Ozarbayjon)
Eunkyung Oh (Koreya)
Nazef Shahrani (AQSh)
Boqijon To'xliyev
Muhammadjon Imomnazarov
Bilol Yujel (Turkiya)
Qosimjon Sodiqov
Zulxumor Xolmanova
Mustafa O'ner (Turkiya)
Nurboy Jabborov
G'aybulla Boboyorov
Kimura Satoru (Yaponiya)
Imran Ay (Turkiya)
Aftondil Erkinov
Nadir Mamadli (Ozarbayjon)
Rashid Zohidov
Otabek Jo'raboyev
Bulent Bayram (Turkiya)
Qo'ldosh Pardayev
Nodirbek Jo'raqo'ziyev
Oysara Madaliyeva
Hilola Nazirova

MUNDARIJA

MATNSHUNOSLIK

Oysara Madaliyeva

Alisher Navoiyning 1480-yillar lirikasi tarixiga
nazar ("Devoni jadid" yoki "Navodir un-nihoya"
qo'lyozmalari asosida) 4

Furqat To'xtamuratov

"Gulshani jovid" qo'lyozmalari tadqiqi 40

Parviz Izzatillayev

"Muhokamat ul-lug'atayn" Eron navoiyshunoslari
talqinida 57

ADABIYOTSHUNOSLIK

Tanju Seyhan

Ali Şir Nevâyî'nin *Hired* Redifli 4 Gazeli Üzerine
Görüşler ve Hired Kavramı 72

Kemal Yavuz Ataman

Nevâyî Düşüncesinde Cemiyetin İmarı ve
Nizamı 102

Rıdvan Öztürk

Afganistanlı Şair Âlim Lebib'in Nevaî Şiirlerine
Yazdığı Nazire Gazeller ile Tahmislerin
Dilbilimsel Özellikleri 118

LINGVISTIKA

Samixon Ashirboyev

O'zbek milliy transkripsiyasini yaratish yo'lida 131

Baxtiyor Abdushukurov

Kul tigin bitigtoshidagi ijtimoiy-siyosiy leksika 143

EDITOR IN CHIEF

Shuhrat Sirojiddinov

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Karomat Mullakhojaeva

EXECUTIVE SECRETARY

Ozoda Tojibaeva

EDITORIAL BOARD

Karl Rechl (Germany)

Isa Habibbeyli (Azerbaijan)

Seyhan Tanju (Turkey)

Almaz Ulvi (Azerbaijan)

Benedek Peri (Hungary)

Vahit Turk (Turkey)

Teymur Kerimli (Azerbaijan)

Eunkyung Oh (Korea)

Nazif Shahrani (USA)

Bakijan Tukhliev

Mukhammadjan Imomnazarov

Bilol Yujel (Turkey)

Kasimjan Sadikov

Zulkhumor Kholmanova

Mustafa O'ner (Turkey)

Nurboy Jabborov

Gaybullah Babayarov

Kimura Satoru (Japan)

Imran Ay (Turkey)

Aftandil Erkinov

Nadir Mamadli (Azerbaijan)

Rashid Zahidov

Atabek Juraboev

Bulent Bayram (Turkey)

Kuldosh Pardaev

Nodirbek Jurakuziev

Oysara Madaliev

Hilola Nazirova

CONTENTS**TEXTOTOLOGY****Oysara Madaliev**

Insights Into the History Of 'Ali Shīr Navā'i's
Lyrics of the 1480s (Based on the manuscripts
Divāni jadid or *Nawādir al-nihāya*) 4

Furqat Tukhtamuratov

Studying the manuscripts of "Gulshani Javid" 40

Parviz Izzatillayev

"Muhokamat ul-lughatayn" in the interpretation
of Iranian Navoi studies 57

LITERATURE**Tanju Seyhan**

Opinions on Ali Şir Nevâyî's 4 Ghazes with
Hired Redif and the Concept of Hired 72

Kemal Yavuz Ataman

Construction and Order of the Society in Nevâyî
Thought 102

Rıdvan Öztürk

Linguistic Characteristics of the Naziraz Ghazals
and Tahmis Written by Afghanistan Poet Alim
Labib to Nevaî Poems 118

LINGUISTICS**Samikhan Ashirbaev**

On the way to creating the Uzbek national
transcription 131

Bakhtiyar Abdushukurov

Socio-political vocabulary in the epitaph of
Kul-tigin 143

MATNSHUNOSLIK
TEXTOLGY**Alisher Navoiyning 1480-yillar lirikasi
tarixiga nazar
("Devoni jadid" yoki "Navodir un-nihoya"
qo'lyozmalari asosida)**Oysara Madaliyeva¹**Abstrakt**

Alisher Navoiyning «Xazoyin ul-maoniy» devonlar majmuasi uchun yozgan debochasida avvalgi ikki devoni «Badoyi' ul-bidoya» va «Navodir un-nihoya» uchun ham debochalar yozganini ta'kidlagani ma'lumdir. Ammo shu chog'gacha «Navodir un-nihoya»ning debochasi navoiyshunoslikka noma'lum bo'lib, bu masala shoir lirikasi tarixi bilan shug'ullanuvchilarning diqqat markazida turibdi. Shuningdek, mazkur devon nusxalarining tarkibida shoirning birinchi devoni «Badoyi' ul-bidoya» tarkibidagi bir qancha she'rlarning takrorlanishi masalasi ham mavjud. Keyingi yillarda yuqoridagi ikki holatdan kelib chiqib, «Navodir un-nihoya» nomi berilgan qo'lyozmalar aslida muallifning ma'lum yillar lirikasini o'zida jamlagan terma devonlardan bo'lishi mumkin kabi qarashlar ham o'rta tashlanmoqda.

Mazkur maqolada ikki nodir qo'lyozma (O'zR FASHI: 11675, 1995) misolida mazkur masalalarga yechim topishga harakat qilingan. Tadqiqot muallifi «Navodir un-nihoya»ning Abduljamil kotib nusxasi hoshiyalari matnida g'azallar kitobatining boshqa qo'lyozma devonlarda kuzatilmaydigan darajada ko'pligi haqida o'zining qarashlarini bayon etgan. Maqolada Alisher Navoiyning 1487–1490-yillarda, xususan, Astrobodda hokimlik chog'i yozgan bo'lishi mumkinligi taxmin etilgan g'azallarni jadval asosida ilk bor taqdim etilmoqda.

Kalit so'zlar: *Alisher Navoiy, Sultonali Mashhadiy, Abduljamil kotib, devon, «Navodir un-nihoya», g'azal, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti.*

¹ *Madaliyeva Oysara Rustamovna* – filologiya bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta ilmiy xodim, O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti.

E-mail: oysara19@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-0932-9570

Iqtibos uchun: Madaliyeva, O. R. 2024. "Alisher Navoiyning 1480-yillar lirikasi tarixiga nazar ("Devoni jadid" yoki "Navodir un-nihoya" qo'lyozmalari asosida)". *Oltin bitiglar* 1: 4 – 39.

Kirish

Nizomiddin Mir Alisher Navoiy (844–906/1441–1501) devonlari qo‘lyozmalari shoir lirik merosi nuqtayi nazaridan keng tadqiq etilgan [Волин 1946, 203-235; Levend 1958, 127-209; Сулейманов 1955-1961, 415.; Имомназаров 2021, 207; 2017: 6-10; 2022, 510; 2018, 12-17; Максудов 2020, 9-18; Навоий дастхати (Наводир ун-ниҳоя), 1991, 12 б.т.; Салоҳий 2004, 204; Навоий 2015, Турдиалиев, Эркинов 2018, 57-62; 2018, 51-57; 2017, 19-38; (uza.uz); 2017, 54-60; 2016, 152-158; Rashidova 2019, 20-21; Жўрабоев 2016, 32-38; Мадалиева 2021, 679]. Shuningdek, mazkur qo‘lyozmalar kitobat san‘ati namunasi sifatida ham o‘rganilgan [Муродов 1971, 58; Сулаймон, 1982: 36; Ҳакимов 1991, 14; Мадраимов 2021, 382; Алишер Навоийнинг Россия Миллий кутубхонаси тўпламларидаги асарлари, 2017, 220-291; Улуç 2006, 531; Улуч 2020, 448].

Alisher Navoiy «Navodir un-nihoya» devonining O‘zR FA Sharqshunoslik instituti asosiy fondida o‘z davrining ikki mashhur xattoti Sultonali Mashhadiy (836/1432–33–926/1520) va Abduljamil kotib (vaf. XVI a.) tomonidan ko‘chirilgan nodir nusxalari saqlanmoqda [Navoiy, XV–XVI: 205, 1487, 149; Мадалиева 2021, 3-илова: 189-524].

Mazkur maqolada temuriylar davri kitobat ishiga oid yuqoridagi ikki qo‘lyozma devon xususida so‘z boradi, statistik, qiyosiy tahlil metodlariga tayaniladi. Unga jalb etilgan ikki qo‘lyozma devon tarkibi avval ko‘chirilgan qo‘lyozmalar tarkibi bilan qiyoslanadi. Navoiy devonlari qo‘lyozmalari tarkibi, she‘rlar matnidagi shakliy va kompozitsion tafovutlari ushbu tadqiqot yaratilgunga qadar ham qiyoslab o‘rganilgan [Сулаймонов 1960, 773-794; Нагиева 1981/2, 82-90; Навоий 1995, 71; Рамазонов 2003, 439-471; 2006/1, 17-23; 2007/1, 78-89; Салоҳий 2004, 204; 2006/1, 74-78; Юсупова 2018, 69-77; 2021, 101-110 ва бошқ.].

«Navodir un-nihoya» borasida o‘z yechimini kutayotgan ko‘pgina masalalar borligini eslatib o‘tmoqchimiz. Devonning tuzilish sanasi borasida turli versiyalar mavjud. Ba’zi olimlar mazkur devonni 1486-yil tuzilgan deb hisoblashadi [Boltabayev 2022, 24]. Shuningdek, ba’zi tadqiqotlarda esa 1481-82 va 1485–87-yillar «Navodir un-nihoya»ning tartib berilish sanasi sifatida ko‘rsatilgan [Рашидова 2019, 20; Абдуқодиров 2022, 20, 223]. So‘nggi tadqiqotlarga ko‘ra, beshta qo‘lyozma «Navodir un-nihoya»ning nusxalari sifatida ko‘rilmoqda. Bular bilan quyidagi jadvalda tanishish mumkin.

Alisher Navoiy «Navodir un-nihoya» devoni nusxalari

Ko'chirilgan davri	Kotibi	Saqlanish joyi	Katalog va tadqiqotlardagi nomi	Qo'lyozma raqami
893/1487–88	Abduljamil kotib	O'zR FASHI, O'zbekiston	«Navodir un-nihoya»	11675
905/1499–1500	Sultonali Mashhadiy	Metropoliten san'at muzeyi, AQSH	«Devoni Navoiy»/ «Terma devon»	13.228.20 ¹
–	Sultonali Mashhadiy	O'zR FASHI, O'zbekiston	«Navodir un-nihoya»	1995
XV asr	Alisher Navoiy?	Kohi Guliston muzeyi, Eron	«Devoni Navoiy»/ Navoiy dastxati/ «Navodir un-nihoya»	1799
XVII asr	–	TJU, Tojikiston	«G'aroyib us-sig'ar»/ »Navodir un-nihoya»	736

Asosiy qism

Ma'lumki, Navoiy «Xazoyin ul-maoniy»ning debochasida bundan avval ikki devon tartib bergani va ularga ham debocha bitganini yozadi [Навоий 1988, 4-22]. Afsuski, yuqorida «Navodir un-nihoya» nusxalari bo'lishi mumkinligi taxmin qilingan qo'lyozmalarning birortasida debocha mavjud emas. Yana bir qiziq tomoni, ushbu qo'lyozmalarning hech birida devon nomi – «Navodir un-nihoya» ham keltirilmagan. Nusxalardan eng qadimiysi Abduljamil kotib tomonidan ko'chirilgan qo'lyozma devondir [Навоий 1487, 149]. Fanda ilk bora «Navodir un-nihoya» nomi bilan taqdim qilingan Sultonali Mashhadiy qo'lyozmasining ko'chirilish tarixi mavjud emas.

Mashhadiy «Navodir un-nihoya» nusxasi (№ 1995) nasta'liq xatida och sariq rangli ipak qog'ozga ko'chirilgan. Matn ikki ustunda bo'lib, ustunlar va har bir varaq zarhal va ko'k rangli jadvalga olingan. Avvalidagi ikki varaqda zarhal va ko'k ranglar uyg'unligidagi frontispis ishlangan. 29b, 73a, 97a, 114a, 157a 171a-varaqlarda XV asr Hirot miniatyura san'atining oltita nodir namunasi mavjud. Qo'lyozmada sana berilmagan, ammo kolofonda shunday qayd etilgan:

كتبه العبد المذنب سلطان على المشهدى غفر الله له بدال السلطنة هرة برسم خزانة

¹ Bu qo'lyozma hozircha shartli tarzda «Navodir un-nihoya» deb atalmoqda.

(Buni, ya’ni devonni gunohkor banda Sultonali al-Mashhadiy poytaxt shahar – Hirotida Sulton Husayn mirzo xazinasi uchun ko‘chirdi).

Ushbu nusxaning ko‘chirilish sanasi borasida H. Sulaymonov (1910–1979) XV asrning 80-yillarini, M. Hakimov (1935–2001) esa 1475–1480-yillar orasini qayd etganlar [Хакимов 1991, 11]. Bizningcha, olimlar «Navodir un-nihoya»ning tuzilgan sanasidan kelib chiqib, shunday taxminga borgan bo‘lishsa kerak.

Har holda, qo‘lyozma taxminan 1506-yildan avval, ya’ni Sulton Husayn (h. y. 1469–1506) vafotiga qadar ko‘chirilgan. Boisi, devonni yakunlab beruvchi kolofonda nusxaning Sulton Husayn Boyqaro saroy kutubxonasi uchun Hirotida kitobat qilingani haqida qaydlar mavjud [Навоий XV–XVI, 2056]. Shuningdek, uning tarkibida qo‘lyozma devon shoir “Xamsa”ni tugallagach, kitobat qilinganini dalillovchi bayt bor. Nusxaning 5-g‘azali 6-baytiga diqqat qiling [Навоий, XV–XVI, 3a]:

بولماغای ایردی میسرِ خمسہ یعنی پنج کنج

قیلماسہ ایردی مددِ حالیمغہ بیش آل عبا¹

Bo‘limg‘ay erdi muyassar “Xamsa”, ya’ni panj ganj

Qilmasa erdi madad holimg‘a besh Oli abo.

Devon quyidagi g‘azal bilan boshlanadi:

زہی ظہورِ جمالینک قویاش کیبی پیدا

Zihi zuhūrī jamālīn quyaš kibi paydā,

Yüzün quyaşığa zarrāt-i kavn olup šaydā. یوزونک قویاشیغہ ذر ات کون اولوب شیدا

Yakuni shunday:

Yā rab, ul šahd-u šakar, yā labdurur, یارب اول شہد و شکر یا لبدورور

Yā magar šahd-u šakar yalabdurur یا مگر شہد و شکر یا لب دورور

Jānima payvasta nāvāk atqalī جانمہ پیوستہ ناذک التعالی

Ġamza oqīn qašīğa yālabdurur غمزہ اوقین قاشیغہ یا لبدورور

Qizig‘i shundaki, Alisher Navoiy «Mukammal asarlar to‘p-lami»ning «Navodir un-nihoya» nashriga jami 862 ta g‘azal janridagi she‘rlar kiritilgan, yuqoridagi tuyuq va qo‘lyozma devonda ko‘chirilgan boshqa janrdagi she‘rlar nashrda uchramaydi [Qarang: Navoiy 1987, 622]. Mashhadiy qo‘lyozmasi g‘azal (1b–185a), mustazod (186b–188a), tarji‘band (188a–198b), qit‘a (198b–199b),

¹ “Navodir un-nihoya” nashrida oliy abo tarzida xato berilgan. Sababi bu o‘rinda Oli abo. Oli nabi deganda, Payg‘ambar oilasi: Muhammad payg‘ambar, uning qizi Fotima, kuyovi hazrat Ali, uning o‘g‘illari Hasan va Husan ko‘zda tutiladi. Oliy (عالی) va ol (آل) so‘zlari imlosi arab yozuvida farq qiladi. [Qarang: HAJI, ۴۸۱–۴۸۲]

ruboiy (199b–204a), lugʻz (204b–205a) va tuyuq (205a) kabi sheʼriy janrlardan tarkib topgan.

Ushbu devon «Sobraniye vostochnix rukopisey» katalogining ikkinchi tomida «Navodir ush-shabob» nomi ostida tavsif qilingan [CBP II., 1954, 224 (оп. № 1289)]. Devonning birinchi gʻazali «Navodir ush-shabob»ning birinchi gʻazali bilan bir xil ekani tavsif muallifini chalgʻitgan koʻrinadi. Ushbu xatoni dastlab H.Sulaymonov tuzatgan.

Qoʻlyozmaning muqovasi kartondan ishlangan, toʻq qizil rangda. Nusxa 205 varaqdan iborat, oʻlchami 25x16,5.

“Navodiru-n-nihoya”ning Abduljamil kotib koʻchirgan nusxasi (№11675) XV asr Hirot kitobat sanʼatining nodir namunalaridan biridir. Qoʻlyozma 893/1487–1488 yilda koʻrkam nastaʼliq xatida ipak qogʻozga koʻchirilgan. Matn tevaragini zarhal va koʻk rangli jadvallar oʻrab olgan, shuningdek, har bir varaq atrofiga zarhal va koʻk rangli hoshiya tortilgan.

Qoʻlyozma kartondan ishlanib, laklangan sirtida shamsa va lola tasviri tushirilgan yashil muqova ichiga jildlangan. Muqova-soz – (ملا محمد عسى صحاف) Mullo Muhammadiso sahhof. Qoʻlyozma 149 varaqdan iborat, bichimi – 25x16,5 sm.

Faqat gʻazallardan iborat “Navodiru-n-nihoya”ning mazkur nusxasi basmaladan soʻng muallif gʻazali matlasi quyidagicha:

زهی ظهور جمالینک قویاش کیبی پیدا
یوزونک قویاشیغه ذرات کون اولوب شیدا

Nusxaning yakuni shunday:

ای نوایی انی ترک ایلا که کوپتور غم عشق
من که چیکتیم غمی نی ترک نی امکان ایمدی.

Qoʻlyozma devonning kolofoni shunday:

تم بعون الله الملك المجيد توکاندی دیوان جدید حرره عبد الجمیل غفر الله و
لمن قراء و لمن سيب امسى يا رب العالمين في شهر سنة ثلث و تسعين وثمانمائه.

Al-Maliku-l-Majid Alloh yordami bilan yangi devon tugadi. Uni Abduljamil koʻchirdi (tahrir qildi). Oʻqiganni va tunni qoldirganni Alloh magʻfirat qilsin. Ey olamlarning Rabbisi, oylarda 893-yilda.

11675 raqamli qoʻlyozmaning narzas varagʻida A. Nosirovning (1900–1986) 1967-yil 23 oktabrda yozib qoldirgan qaydlari mavjud. Unda mazkur qoʻlyozma devon haqida P. Shamsiyev va Y. Isʼhoqov tomonidan «Sovet Oʻzbekistoni» gazetasida (2.12.1966) chop etilgan maqola borligi haqida soʻz boshlanadi. Olim ushbu maqola chop etilgan gazetani oʻzining «Navoiyga oid

manbalar» nomli daftariga yopishtirib qo‘yganini eslatadi.

Shuningdek, A. Nosirovning ta’kidlashiga ko‘ra, ushbu qo‘lyozma XX asr boshlarida Toshkentning Shayhontohur dahasi qozisi bo‘lgan mashhur Sharif Xo‘janing (vaf. XX asr) nevarasi Musharrafxon Ma’rufxon o‘g‘lining bisotidan topilgan va 1966-yil 31-oktyabrda 500 so‘mga [FASHI fondiga] sotilgan. A.Nosirov 1967-yilning 20-oktyabrida Musharrafxonning uyida bo‘lib, u bilan suhbatlashish chog‘ida shu ma’lumotlarni eshitgani va ularni shu yerda qayd etganini ma’lum qilgan.

Yuqoridagilardan anglashiladiki, H. Sulaymonov doktorlik dissertatsiyasi yozilgan davrda (1955–61) «Navodir un-nihoya»ning Abduljamil kotib tomonidan ko‘chirilgan nusxasi fanga ma’lum bo‘lmagan.

H. Sulaymon Sultonali Mashhadiy tomonidan ko‘chirilgan 1995 raqamli qo‘lyozmaning (O‘zR FASHI asosiy fondi) «Navodir un-nihoya»ning nusxasi ekaniga quyidagi dalillarni keltirgan:

1. «Navoiy «Xazoyin ul-maoniy»ning debochasida ikkinchi devoni «Navodir un-nihoya»ni tuzgani va unga debocha bitganini ma’lum qiladi. Ammo biz «Navodir un-nihoya»ning nusxasi sifatida keltirayotganimiz 1995 da bu debocha mavjud emas. Buni nusxaning kotibi Sultonali Mashhadiy uchun qo‘lyozma asarning to‘liqligi emas, uning kalligrafik xususiyatlari afzal bo‘lgani, Mashhadiyning asosiy maqsadi o‘zining usta xattot ekanini namoyon etish va durdona nusxa yaratish bo‘lgan. Masalan, Mashhadiy tomonidan ko‘chirilgan to‘rtta terma devon nusxasining¹ birortasida debocha berilmagan va muallif prinsiplari mutlaqo saqlab qolinmagan. Shuning uchun, ikkinchi devonda Mashhadiyning debochani tushirib qoldirgani tabiiydir.

Debocha qoldirib ketilganiga qaramay, qo‘lyozma bizning bu masaladagi tezisimizni to‘lig‘icha asoslaydi. 1995 raqamli qo‘lyozmada jami 693 ta she’r mavjud. Ulardan 563 tasi mutlaqo yangi bo‘lib, biz ularni shoirning birinchi devonida uchratmaymiz. 130 ta she’r esa bizga noma’lum sababga ko‘ra bu yerda takrorlangan. 563 ta she’r shoirning «Navodir un-nihoya» deb nomlangan devonini tuzish uchun aynan asos bo‘lgan».

2. «Bu o‘rinda ikkinchi bir savol paydo bo‘lishi mumkin: qo‘lyozmada sananing mavjud emasligi bizning dalillarimizni shubha ostiga qo‘yishi mumkinmi? Axir Mashhadiy bir martagina

¹ H. Sulaymon bunda quyidagi qo‘lyozma devonlarni nazarda tutgan bo‘lsa kerak. № 564 (Rossiya milliy kutubxonasi qo‘lyozmalar bo‘limi); № 3984, 790 – O‘zRFASHI asosiy fondi; № 13.228.20 (Metropolitan san’at muzeyi),

terma devon tuzmadi, ehtimol, bu qo'lyozma ham «Xazoyin ul-maoniy» she'rlaridan olib tuzilgan terma devonlardan farq qilmas? (Nyu-York №21 qo'lyozmaga qarang). Bu savolga bitta javob qilish mumkin: №1995 qo'lyozma «Xazoyin ul-maoniy»ning saylanmasi emas, u XV asrning 80-yillarigacha, ya'ni «Xazoyin ul-maoniy» tuzilgungacha tartib berilgan devondir. 1995 raqamli nusxa tarkibidagi she'rlarning tartibi va ularning «Xazoyin ul-maoniy»ga taqsimlanishi ushbu fikrimizni isbotlashga xizmat qiladi. Alohida guruh g'azallarning ushbu ketma-ketligi quyidagi shaklda saqlangan. «Xazoyin ul-maoniy» lirik kulliyotini tuzishdan avval shoir o'zining butun lirikasini bir joyga jamlagan, shuningdek, «Navodir un-nihoya» devonini ham g'oyaviy-badiiy xususiyatlari va mavzusiga ko'ra alifbo tartibida to'rt davrga (shoirning yoshga ko'ra taqsimotini nazarda tutaymiz – bolalik, yigitlik, o'rta yosh va keksalik) to'rt devonga taqsimlagan».

Shundan so'ng H. Sulaymon «Xazoyin ul-maoniy»da g'azallarining alifbo tartibida kelishiga tushuntirish berib ketadi. Va fikrida davom etadi. «Shunday qilib, «Xazoyin ul-maoniy»ning har bir devoniga u yoki bu harfga yakunlanuvchi g'azallarni 4 ta manba: a) 564 raqamli «Ilk devon», b) «Badoyi' ul-bidoya» devoni, v) «Navodir un-nihoya» devoni g) shoirning so'nggi yillarda to'planib qolgan, ammo hech qaysi devonga kiritilmagan she'rlaridan olib, joylab chiqadi. Buning uchun shoir bir manbadan bir xil harfga yakunlanadigan ikki-uch she'rni oladi va «Xazoyin ul-maoniy» devonlariga taqsimlaydi. Xuddi shu holatni «Navodir un-nihoya» bo'yicha ham ko'rish mumkin bo'ladi. 2- jadvaldan ayon bo'ladiki, 1995 raqamli qo'lyozmadan ketma-ket uch, ba'zan to'rt g'azal olinadi va «Xazoyin ul-maoniy»ning to'rt devoni o'rtasida taqsimlanadi. Shu holatning o'zi 1995 raqamli Toshkent nusxasi «Navodir un-nihoya»ning muallif variantidagi qo'lyozmasi ekanini shubhasiz isbotlaydi» [Сулейманов 1955–61, 73–75].

3. «Shuningdek, yana bir haqiqatga diqqat qaratish kerak bo'ladi: birinchi devon «Badoyi' ul-bidoya» hech istisnosiz barcha terma devonlarning qo'lyozmalari va shoirning o'zbek tilidagi barcha to'plamlarining ilk g'azali mashhur falsafiy she'r

اشرقت من عكس شمس الكأس انوار ألهدى
يار عكسين مي دا كور ديب جام دين چقتى صدا

bilan boshlanadi. «Navodir un-nihoya» esa shoir tomonidan «Navodir ush-shabob»ga birinchi g'azal sifatida joylangan

زهی ظهور جمالینک قویاش کییی پیدا
یوزونک قویاشیغه ذرات کون اولوب شیدا

g'azali bilan boshlanadi. Ushbu holatga oid tarzda «Navodir un-nihoya» she'rlarining yarmidan ko'pi «Navodir ush-shabob»ga, yarmidan kamrog'i «Xazoyin ul-maoniy»ning boshqa devonlariga joylangan. Shu bilan birga yana bir qiziq holat 1995 raqamli qo'lyozmaning 25, 38, 267-g'azallari noma'lum sababga ko'ra «Xazoyin ul-maoniy» she'rlari tarkibiga qo'shilmasdan chetda qolgan. Bu albatta, mantiqiy va xronologik jihatdan oqlanadi. «Navodir un-nihoya»ning «Navodir ush-shabob»dan boshqa devonlarga o'xshamagan tarzda farqli g'azal bilan boshlanishi esa 1995 raqamli qo'lyozmaning ikkinchi devondan boshqasi emasligini qayta ta'kidlash lozim bo'lgan muhim omillardir.

1. «Va nihoyat, bizning 1995 raqamli qo'lyozma haqidagi dalillarimizni qo'llab-quvvatlovchi fakt: 185a varaqda g'azallarning tugash qismida Sulton Ali Mashhadiy quyidagi yakunni yozadi:

بعون الله الملك المجيد توكاندى ديوان جديد

Mazkur misralardagi muhim ma'no ifodalovchi so'zlar *devoni jadid/* (ديوان جديد) *yangi devondir*. Biz aminmizki, mavlono Sulton Ali shoirning ikkinchi yangi devoni «Navodir un-nihoya»ning kitobatini yakuniga yetkazgani haqidagi ma'noni ifoda etgan. Bu esa 1995 raqamli nusxaning «Navodir un-nihoya»ligiga salmoqli isbotlardan biri sifatida o'rta chiqadi.

Aytish mumkinki, Navoiyning hozirgacha fanda noma'lum bo'lgan ikki devonining aniqlanishi (bunda olim «Badoyi' ul-bidoya» va «Navodir un-nihoya» devonlarini nazarda tutmoqda – O. M.) shoirning ijodiy faoliyati haqidagi bilimlarimizni boyitibgina qolmay, balki shoir ijodini o'rganishda ham, uning merosini matnshunoslik jihatdan tadqiq qilishda ham ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan beqiyos ahamiyatga egadir» [Сулейманов 1955–61, 76].

Natijalar va muhokama

1987-yil «Navodir un-nihoya»ning tabdil matni chop qilindi [Навоий 1987, 622]. Unga «Abduljamil kotib nusxasi asos qilib olindi. ... Sulton Ali Mashhadiy tomonidan Hirotda ko'chirilgan 1995 inv. raqamli ikkinchi bir nusxaga solishtirilib, to'ldirildi» [Навоий 1987, 2].

1991-yil «Navodir un-nihoya» devonning dastxat nusxasi sifatida faksimile nashr e'lon qilindi [Навоий дастхати, 1991, 12 б.т]. 2020-yil ushbu devonning qadimiy yana bir nusxasi mavjudligi haqida ma'lum qilindi [Максудов 2020, 9-18]. Shuningdek, 2020-yil Sultonali Mashhadiy tomonidan 1500-

yil ko'chirilgan qo'lyozma «Navodir un-nihoya» nusxasi bo'lishi mumkinligi haqidagi farazdan iborat tezis e'lon etildi [Эркинов, Мадалиева 2020, 19-21]. Ta'kidlash joizki, «Navodir un-nihoya» devoni qo'lyozmalari bo'lishi mumkinligi taxmin etilgan nusxalar avval ma'lum bo'lganlarining matni bilan qiyosiy tarzda o'rganilishi masalasi navoiyshunoslik oldida turgan muhim vazifalar sirasiga kiradi. Ushbu masala bilan jiddiyroq shug'ullanishimiz natijasida e'tiborimizni tortgan ba'zi muhim jihatlar quyidagilarda aks etadi.

Gap shundaki, Navoiy terma devonlaridan katta qismi "Badoyi' ul-bidoya" va "G'aroyib us-sig'ar" devonlarining birinchi g'azali "Ashraquat ..." bilan boshlanadi. Ma'lumki, "Badoyi' ul-bidoya"ning she'rlarining asosiy qismi "G'aroyib us-sig'ar"ga, "Navodir un-nihoya" she'rlarining asosiy qismi esa "Navodir ush-shabob"ga o'tgan. Navoiy she'rlaridan saralab tuzilgan terma devonlarning katta qismi esa "G'aroyib us-sig'ar" tarkibiga yaqin turadi. Har ikki qo'lyozmaning ko'chiruvchisi Sultonali Mashhadiy 1995-raqamli "Navodir un-nihoya" va Metropoliten nusxalarining tarkibidan o'rin olgan g'azallarning bir qismi va boshqa janrdagi she'rlarning deyarli hammasi "Badoyi' ul-bidoya"dan o'tgan. Bu esa ushbu ikki nusxaning "Terma devon" bo'lishi mumkinligini ham anglata oladi.

Faqat masalaning boshqa tomoni ham mavjud. Terma devonlar orasida "Zihi ..." bilan boshlanadigan va tarkib jihatidan "G'aroyib us-sig'ar"ga emas, "Navodir ush-shabob"ga yaqinlari juda kam. Nega Navoiy she'rlaridan terma devon tuzishda Sultonali Mashhadiyga ergashish, ya'ni "Zihi ..." bilan boshlash yoki devonning tarkibini "Navodir ush-shabob"ga yaqinroq qilib tuzish an'anaga aylanmadi? Hatto, XVI asr xattotlarining ko'pchiligi Mashhadiyga o'xshashga intilishi kuchli, uning maktabi davom etayotgan bir davr bo'lsa-da? Hozircha biz aynan shu davrda ko'chirilgan o'nlab terma devonlar orasida tarkibi "Navodir ush-shabob" devoniga yaqin birorta qo'lyozmani uchratmadik.

Mashhadiy – 1995-raqamli qo'lyozmasida deyarli har bir janrdagi she'rlarning yakunida alohida kolofonlar mavjud. Uning birinchi va so'nggi g'azali Abduljamil kotib – 11675 qo'lyozmasi bilan bir xil ekanidan tashqari yaqinlashtiradigan yana bir jihati aynan g'azallarning tugash qismida Abduljamil kotib – 11675ning kolofon matni keltirilgan [Navoiy XV-XVI, 205a.; 1487, 149b]:

بعون الله الملك المجيد توكاندى ديوان جديد

Alisher Navoiy asarlari qo'lyozmalari kolofonlari matnining tadqiqi ularning shoir tirikligi chog'ida ko'proq turkiy tilda

yoʻzilganini ko'rsatdi [Мадалиева 2021, 679]. Ammo Sultonali Mashhadiy tomonidan ko'chirilgan Navoiy asarlari qo'lyozmalari orasida turkiy kolofon bitilgan yagona nusxa aynan 1995-raqamli "Navodir un-nihoya" devonidir. Bu esa ehtimol, mazkur qo'lyozmani ko'chirishda Mashhadiyga Abduljamil kotib nusxasi asos bo'lgan, shuning uchun kolofon matnini yozishda ham ushbu manbaga ergashilgan bo'lishi mumkinligiga ishora qiladi.

H. Sulaymon 1995-raqamli nusxa tarkibi haqida quyidagicha ma'lumot beradi. 693 ta she'r mavjud: 1) 628 ta g'azal¹, 2) 3 ta mustazod, 3) 3 ta tarji'band, 4) 5 ta qit'a, 5) 46 ta ruboiy, 6) 1 ta chiston, 7) 6 ta muammo, 8) 1 ta tuyuq. Shundan 103 tasi yoshlik lirikasidan (№ 564), 130 tasi yigitlik lirikasidan (№ 746) olingan. Birinchi va ikkinchi davr lirikasi ayirib tashlanganda qolgan 460 ta she'r birinchi va ikkinchi davrning she'rlari orasida uchramaydi. Ushbu she'rlar «Badoyi' ul-bidoya»dan keyin va «Xazoyin ul-maoniy» tuzila boshlagunga qadar, ya'ni 897/1491–92-yilgacha yozilgandir [Сулейманов, 1955–61: 142–143]. Mana shu 460 ta she'r biz o'rta yosh lirikasi deb nomlaganimiz shoir lirikasining uchinchi davrini tashkil etadi [Сулейманов 1955–61, 143]. Mazkur tekshiruvni Abduljamil nusxasi asosida yana bir bor ko'rib chiqish kerak bo'ladi. Shuningdek, yangi aniqlangan qo'lyozmalar tarkibi hisobiga ushbu raqam yana o'zgarishi mumkin. Sababi «Oqqo'yunli muxlislar devoni», «Badoyi' ul-bidoya»ning yangi aniqlangan 5- va 6- qo'lyozmalari 1995 dan avval ko'chirilgan.

11675 da jami 812 ta g'azal bor, shulardan 201 tasi qo'lyozma varaqlarining hoshiyasiga ko'chirilgan. Noma'lum sababga ko'ra, MAT 2-tomida esa 840 ta deb ma'lumot berilgan [Навоий 1987, 2]. Ehtimol, nashrga tayyorlovchilar takror g'azallarni ham hisobga olgan bo'lishi mumkin, ammo shunda ham ularning hisobi 10 ta g'azalga ko'plik qilmoqda. Sababi hoshiya g'azallaridan 13 tasi takroran ko'chirilgan.

11675 raqamli qo'lyozma g'azallaridan 217 tasi 1995 raqamli qo'lyozmada mavjud emas. Ushbu g'azallarning 132 tasi nusxaning hoshiyasida ko'chirilgan. Ularning Navoiy yoshlik lirikasidan qaytarilgan bo'lishi mumkinligi ehtimolini tekshirib ko'rdik. Natijada, 23 ta g'azalning "Ilk devon"dan, 20 tasining

¹ H. Sulaymon hoshiya g'azallarini hisobga olmagan shekilli, bizda 644 ta g'azal chiqdi. 24- ("O'tg'a solg'il sarvni ul qaddi mavzun bo'lmasa") va 91-g'azallarni ("Ey sabo, holim borib sarvi xiromonimg'a ayt") H. Sulaymon dissertatsiyasi jadvalidan tekshirib ko'rildi, mavjud emasligi ayon bo'ldi, sababi ushbu hoshiya g'azallarning boshqa xatda ko'chirilganida bo'lsa kerak. Katta ehtimol bilan ularning kotibi Sultonali Mashhadiy emas.

“Badoyi’ ul-bidoya” devonidan olingani ma’lum bo’ldi. Ushbu 43 g’azaldan 5 tasi ham “Ilk devon”, ham “Badoyi’ ul-bidoya” tarkibida mavjudligi ayon bo’ldi. Natijada, mazkur 217 ta g’azalning atigi 38 tasi Navoiyning birinchi va ikkinchi davr lirikasiga oidligi o’rtaga chiqdi. Shu tariqa, «Navodir un-nihoya» Abduljamil qo’lyozmasida Navoiyning «Badoyi’ ul-bidoya» tuzilgandan to 1487–90-yilgacha yozgan 179 ta g’azali kitobat qilingani, shu tariqa shoir o’rta yosh lirikasi soni 639 taga yetganini ta’kidlash mumkin [2-ilovaga qarang].

1995 raqamli qo’lyozma g’azallaridan 51 tasi 11675 raqamli qo’lyozmada mavjud emas. Bu g’azallarning 11 tasi hoshiyada ko’chirilgan. Ulardan 6 ta g’azalning «Ilk devon», 5 tasining «Badoyi’ ul-bidoya» va 1 g’azalning «Oqqo’yunli muxlislar devoni» tarkibida ham mavjudligi, shu tariqa, jami 12 ta g’azalning aslida Navoiy yoshlik lirikasi mahsuli ekanini o’rtaga chiqaradi. Qolgan 39 g’azalning esa 1487-yildan so’ng to «Xazoyin ul-maoniy» tuzilgunga qadar yozilgan she’rlar ekanini taxmin etish mumkin [1-ilovaga qarang].

Shuningdek, «Dilbaro, sendin bu g’amkim menda bordur, kimda bor?» va «Yana sensizin munisim g’am bo’lubtur» misrali g’azallar nashrda mavjud, ammo 11675 va 1995 raqamli qo’lyozmalarning tarkibidan topilmadi. Nashrga tayyorlovchilar esa mazkur g’azallarning manbasi borasida hech qanday izoh qoldirishmagan.

Shu tariqa, H. Sulaymon tadqiqoti natijasida aniqlangan Navoiy o’rta yosh lirikasi 460 ta g’azalning soni yana 179 taga ortdi. Demak, shoirning hozirgacha ma’lum g’azallaridan 639 tasi aynan 1480-yillarda yozilgan deb aytish mumkin.

Shuningdek, garchi bu ikki qo’lyozma she’rlari orasida tafovutlar mavjud bo’lsa-da, katta ehtimol bilan Abduljamil nusxasi Mashhadiy qo’lyozmasi uchun tayanch manba bo’lgan deyish mumkin. Yuqorida bu fikrimizga har ikki nusxadagi g’azallar yakunida kelgan kolofon matnini asos qilgan edik.

Shu bilan birga ushbu ikki nusxaning tarkib jihatida ham mazkur farazimizni mustahkamlaydigan dalillar mavjuddek ko’rinmoqda. Biz qo’lyozmalarning tarkibini to’liq va qulay usulda qiyoslash uchun ularning she’rlari matla’laridan iborat jadval tuzdik. Jadvalni ishimiz oson kechishi uchun dastlab MATning 2-tomi asosida shakllantirdik. Bir jihatdan, bu usulimiz qo’lyozmalar va nashr orasidagi tafovutlarni ham o’rtaga chiqarishini istadik. Natijada Abduljamil kotib qo’lyozmasining shin harfiga

yakunlanuvchi g'azallar qismigacha hoshiyadagi she'rlar ham alifbo tartibiga muvofiq tarzda Sultonali Mashhadiy nusxasida asosiy matnda keladi. So'ngra Abduljamil nusxasidagi hoshiya g'azallari Sultonali qo'lyozmasida deyarli tushirib qoldirilgan. Mashhadiyda asosiy matnga ko'chgan 321-tartib raqamdagi so'nggi hoshiya g'azali Abduljamil nusxasida 328-g'azal hisoblanadi¹. Anglashilganidek, mana shu qismigacha ikki nusxa orasidagi tafovut bor-yo'g'i 7 ta g'azalga farqlidir. Ushbu qo'lyozma devonlar orasidagi katta farq aynan mana shu g'azaldan so'ng boshlangani ayon bo'ldi.

Shuningdek, Abduljamil qo'lyozmasida ba'zi chala holda ko'chirilgan g'azallar Mashhadiy nusxasida ham xuddi shu holda turibdi. Masalan, Abduljamil nusxasi hoshiyasida keluvchi quyidagi matla Mashhadiy qo'lyozmasida asosiy matnga ko'chgan [Qarang: Navoiy, 1487, 7b hoshiya; Navoiy, XV-XVI, 9b],

قصد اوچون تانک یوق حسد دین قویسا لار ایل یوز منکا
یاردین بو نوع کیم قاصد کیلور یالغوز منکا

Ammo ushbu matlanning davomi har ikki nusxada mavjud emas. Aftidan, Sultonali Mashhadiy uni Abduljamil kotib nusxasidan ko'chirgan, qolgan qismini esa boshqa manbadan olib yozib qo'yishni rejalashtirgan-u, keyinchalik unutib qo'ygan. Biz mazkur matla bilan boshlanuvchi g'azalni nashrlardan ham topa olmadik.

MAT 2-jildida Abduljamil nusxasi asos qilingani ta'kidlangan. Bunda matnni nashrga tayyorlovchilar asosiy matn g'azali va hoshiya g'azallarini taqdim etishda zamonaviy fikrlashgan, ya'ni ular uchun asosiy matndagi g'azal bosh planda, hoshiya g'azallari esa ikkinchi darajali she'rga aylangan. Bu prinsip natijasida ikkita bir xil qofiya yoki radifli she'rlar ketma-ketligi buzilgan, ularning orasiga boshqa radifli g'azal oralab qolgan va o'rta asrlar devonchilik an'anasiga putur yetgan. Sultonali Mashhadiy esa o'rta asr kishisi sifatida hoshiya g'azallarini asosiy matnga ko'chirishda ularning qofiya va radiflariga diqqat qilgan. O'rnaklarga e'tibor bering:

¹ Ushbu g'azalning matlasi shunday: می که لعلیدین تامیزدی اول نکار بادمنوش
کوییا جان تاپقانیدین توشتی تو فراغ ایجره جوش.

**G'azallarning MAT 2-jildi NN nashridagi
ketma-ketligi**

№11675

№1995

Jud emas ko'p bazl uchun ko'p mol qilmog'lig' havas.	272/53b-	261/
Kim erur ko'pdin-ko'p, ozdin-oz oni bil jud-u bas.	54a/9 ¹	75ab/8
Bog' aro ne sarv etarmen orzu ne gul havas,	273/	262/
Dahr bog'ida manga ul sarvi gulruxsor bas.	54a/7	75b/7
Jong'a la'ling mayi jomidur multamas,	274/	264/
Ne Xizr suyi, ne jomi Jamdir havas.	54ab/7	76ab/7
Ko'yi toshi boshima hayf aylasam uyqu havas,	275	263/
It uyur bo'lsa ayog', ilgi boshin qo'ymoqqa bas.	54 a	76a/7
	hoshiya/ 6,5	

Shuningdek, Abduljamil nusxasida 7b varaq hoshiyasida kelgan

قصدا چون تانك يوق حسد دين قويسا لار منكا

misrali g'azalning matla'si mavjud. Mashhadiy qo'lyozmasida ushbu matla' asosiy matnda ko'chirilgan, ammo g'azalning davomi uchun bo'sh joy qoldirilgan. Ehtimol, Mashhadiy g'azalning qolgan qismini boshqa manbadan olib ko'chirmoqchi bo'lgan, biroq unutgan bo'lishi mumkin. Nashrda esa mazkur g'azal yo'q.

Abduljamil kotib qo'lyozmasi qoralamaga o'xshab tuyuladi. Sababi Navoiy devonlarining hozirgacha bizga ma'lum bo'lgan qo'lyozmalari orasida hoshiya qismida 200 dan ortiq she'r (214 ta, 13 tasi takrorlangan) ko'chirilgan nusxa aynan shu manbadir. Abduljamil nusxasi "Navodir un-nihoya"ning dastlabki varianti bo'lishi ehtimolini "Xazoyin ul-maoniy"dan olingan quyidagi qaydlar ham dalillashi mumkin.

Shu o'rinda diqqat qaratilishi lozim bo'lgan yana bir jihat mavjud. Hijriy 893-yil milodiy hisobda 1487-yil 25-dekabrdan 1488-yil 13-dekabrgacha bo'lgan muddatga to'g'ri keladi. Manbalarga ko'ra, Husayn Boyqaro 1487-yilning qishini Marvda o'tkazgan, Navoiy ham uning yonida bo'lgan. 1487-yil 15-oktabrida esa Navoiy Astrobodga hokim etib tayinlangan [Турсунов 2023, 17, 36]. Shu tariqa Navoiy bir yarim yil davomida Astrobodda yashagan [Сирождиддинов 2023, 120-133]. Uning Astrobodda hokimlik chog'i shaxsiy kotibi Abduljamilning yonida bo'lgan-bo'lmagani ma'lum emas. Xondamirning xabar berishicha, "Navoiy saroy mulozimlaridan Amir Bobo Ali va Amir Badriddinni hamroh qilib Astrobodga jo'nadi" [Сирождиддинов 2023, 120]. Shu taqdirda katta

² Bu o'rinda birinchi raqam g'azallarning qo'lyozmadagi tartib raqamini, ikkinchi raqam qo'lyozma varag'ini, uchinchi raqam esa necha baytdan iborat ekanini anglatadi.

ehtimol bilan Abduljamil kotib Navoiy devonini Hirotida kitobat qilgan va bu muddat ichida shoirning o‘zi Astrobodda bo‘lgan.

Shuning uchun, hoshiyada kelgan g‘azallarning aksariyati bevosita Astrobodda ijod qilingan namunalar bo‘lishi va Navoiy Hirotga qaytgach, Abduljamil kotib ularni nusxaning hoshiyalariga kitobat qilgan bo‘lishi mumkin. 11675 raqamli nusxaning 1995-raqamli qo‘lyozmada mavjud bo‘lmagan 132 ta hoshiya g‘azalidan 12 tasi «Ilk devon»da, faqat bittasigina «Badoyi’ ul-bidoya»da mavjud (Qarang: № 1 ilova). Demak, ushbu 132 she‘rdan faqat 13 tasigina o‘smirlik va bolalik, qolganlari esa o‘rta yosh lirikasi bosqichiga oiddir. Ushbu ko‘rsatkich va hoshiya g‘azallaridan birining mazmuni bizning 11675 hoshiyasidagi she‘rlarni Abduljamil kotib Navoiy Astroboddan qaytgach ko‘chirib qo‘ygan degan farazimizning isboti bo‘lishi mumkin. Fikrimizning dalili bo‘lishi mumkin bo‘lgan she‘r Navoiyning:

*Kimki bir ko‘ngli buzug‘ning xotirin shod aylagay,
Oncha borkim, Ka’ba vayron bo‘lsa obod aylagay.*

matla’si bilan boshlanadigan g‘azali bo‘lib, uning maqtasiga diqqatingizni qaratamiz:

*Besha ichra devlar maqtuli bo‘lsun, ey pari,
Gar Navoiy yona azmi Astrobod aylagay*

[Navoiy 893/1487, 732/137b hoshiya/9].

M. Imomnazarov «Badoyi’ ul-bidoya» devonining qo‘lyozmalari qiyosiga bag‘ishlangan tadqiqoti xulosasida Alisher Navoiy lirikasi bosqichlari xususida H.Sulaymonning nazariy qarashlariga ba’zi o‘zgarishlar kiritilganini ta’kidlaydi [Имомназаров, 2021, 63-64]. Olimning fikricha, «Badoyi’ ul-bidoya» va «Navodir un-nihoya» devoni qo‘lyozmalari¹ tarkibi orasidagi farq katta emas, shuning uchun, ikkinchi devon H.Sulaymon yozganidek, shoirning o‘rta yosh lirikasini o‘zida aks ettira olmaydi.

Bu borada M. Imomnazarov shunday xulosa qiladi: «Amalga oshirilgan qiyosiy tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, bugun qo‘limizda mavjud Abduljamil kotib tuzgan «Navodir un-nihoya» devoni o‘tgan asrda ustoz Hamid Sulaymon olg‘a surgan g‘oyani – shoir lirik merosini 4 davrga bo‘lib o‘rganish va shoir o‘zi tuzgan ikkinchi devon – «Navodir un-nihoya» asosida uchinchi davr – o‘rta yosh lirikasini alohida ajratish fikrini XXI asr dastlabki manbashunoslik tadqiqotlari mutlaqo tasdiqlamadi. Qiyosiy tahlillar

¹ M. Imomnazarov bunda “Navodir un-nihoya” devonining Abduljamil kotib nusxasiga urg‘u beradi.

«Navodir un-nihoya»ning shoir hayot paytida ko'chirilgan bugungi mavjud qo'lyozmasi ijodkorning turli yillarda, jumladan, shoir o'z qo'li bilan tuzgan birinchi devonga kiritilgan she'rlar bilan bir davrda yaratilgan she'rlar bilan qorishib ketganligi aniq ma'lum bo'ldi» [Имомназаров 2021, 63-64].

Bizningcha, M. Imomnazarovning yuqoridagi xulosalari biroz bahslidir. Zero, H. Sulaymon o'zining doktorlik dissertatsiyasida «Navodir un-nihoya»ning Sultonali Mashhadiy (836/1432–33–926/1520) qo'lyozmasi tarkibida «Badoyi' ul-bidoya» devonining ma'lum bir qism she'rlari takror kelishini bildirib, «460 ta she'rni birinchi va ikkinchi davrning she'rlari orasida uchramasligi [Сулейманов 1955–61, 142-143]»ni ta'kidlaydi. Olim: «Mana shu 460 ta she'r biz o'rta yosh lirikasi deb nomlaganimiz shoir lirikasining uchinchi davrini tashkil etadi», – deydi [Сулейманов 1955–61, 143]. «Navodir un-nihoya»ning Abduljamil kotib (vaf. XVI a.) qo'lyozmasi esa H.Sulaymon doktorlik dissertatsiyasi yaratilgan davrda hali fanga ma'lum emas edi¹.

Shuning uchun, yuqorida ma'lumotlari keltirilgan nusxalar aslida «Navodir un-nihoya»ning qo'lyozmalari bo'lmasligi, ma'lum she'rlarning saylanmasidan iborat bo'lishi, hatto ularning musannifi Navoiyning o'zi bo'lmasligi mumkindir. Ammo ushbu nusxalar tarkibida avvalgi qo'lyozma devonlarda uchramaydigan 639 ta she'rning mavjudligi ularning shoir o'rta yosh lirikasini o'zida saqlab kelayotgani bilan ham nodir ekani, eng muhimi, bu bosqich haqida fikr bildirish mumkinligini anglata oladi deb hisoblaymiz.

Nima bo'lganda ham o'sha davrda devonlarning tarkibini belgilash, bir nomdagi devon nusxalarining aynan bir xil tarkibda bo'lishi bizning hozirgi tasavvurimizdagidek qonun darajasida bo'lmagan ko'rinadi. Bunda muallif tuzgan nusxaga ba'zi o'zgartirishlar kiritilishi nisbatan erkin amalga oshavergan bo'lsa kerak. Buni o'rta asrlarda kechgan tarjima jarayoniga o'xshatish mumkindir, ehtimol. To'g'ri, «Navodir un-nihoya» nusxalari orasidagi tafovut ancha katta. Ammo ushbu devonning muallif eslagan debocha bilan birga kitobat qilingan varianti haligacha topilmaganini ham yodda tutish kerak. Shu ma'noda, bizning qo'limizda mavjud bo'lgan nusxalar ushbu devonning qoralamalari bo'lishi ham mumkin. Kelgusida «Navodir un-nihoya»ning yangi qo'lyozmalari aniqlanadi, degan umiddamiz.

¹ Ushbu qo'lyozma haqidagi maqola ilk bor P. Shamsiyev va Y. Is'hoqov tomonidan "Sovet O'zbekistoni" gazetasida (2.12.1966) chop etilgan.

Xulosa

Yuqoridagilar bizning tadqiqot jarayonida yuzaga kelgan xulosalarimiz hisoblanadi. «Navodir un-nihoya» qo'lyozmalari yig'ma-qiyosiy matnining yakuniy natijalari ba'zi jihatlari bilan ushbu xulosalardan farqlanishi mumkin.

Ta'kidlash joizki, ushbu maqolada tadqiq etilgan har ikki qo'lyozma Navoiy she'riyatini o'zida saqlab kelayotgani bilangina emas, temuriylar davri kitobat san'atining nodir namunalari ekani bilan ham muhimdir. Zero, mazkur nusxalar kitobat ishining eng nozik did sohiblari tomonidan yaratilgani qo'lyozmalarning qog'ozidan tortib, to ularga ishlangan turli ornamentlar va miniatyuralarning nafis va nodir san'at namunalari hisoblanadi.

Yakuniy xulosa sifatida ta'kidlash lozimki, Abduljamil kotib tomonidan ko'chirilgan 11675 raqamli qo'lyozma va Sultonali Mashhadiy kitobatiga oid 1995 raqamli nusxa «Navodir un-nihoya» nomi berilgan, ammo tarkib va mundariyasi o'zaro farqli devonlar bo'lsa-da, Alisher Navoiy lirikasi tarixini tadqiq etishda muhim manbalar hisoblanadi. Har holda, shoirning o'rta yosh lirikasini o'zida saqlab kelayotgan navoiyshunoslikka ma'lum ikki qo'lyozma devon aynan mana shulardir. 1480-yillar Navoiy hayotida murakkab davr bo'lgani ulug' mutafakkirning biografiyasi yoritilgan manba va ilmiy adabiyotlardan ma'lum. Mazkur davrda shoirning o'y-xayollaridan kechgan fikrlar, unga rohat yoki azob bergan tuyg'ularni o'zida aks ettirib turgan lirika namunalari esa aynan yuqorida tadqiq etilgan qo'lyozma devonlar orqaligina o'rta chiqadi. Shuningdek, Navoiyning Astrobodda hokimlik chog'i yozgan g'azallari ham mana shu manbalarda kitobat qilinganini urg'ulashni o'rinli deb bilamiz. O'ylaymizki, bu jihat adabiyotshunoslarni befarq qoldirmaydi.

Sultonali Mashhadiy qo'lyozmasidagi (№1995) Abduljamil kotib nusxasida (№ 11675) mavjud bo'lmagan g'azallarning «Ilk devon», «Oqqo'yunli muxlislar devoni» va «Badoyi' ul-bidoya»da mavjudlik ko'rsatkichi¹

№	G'azallarning ilk misralari	ID	QMD	BB
1	Samandi noz uza ul kofiri balog'a boqing	-	-	+
2	Otashin ruxsora ochib xonumonim o'rtading	-	-	-
3	Zihi nihoyating oxir kelib abad, avval	-	-	-
4	Uyla to'lmish gul yuzung yodi bila qonlig' ko'ngul	-	-	-
5	Qilsa jonon ollida jonim tufayl o'lmoqqa mayl	-	-	-
6	Qoshlaringdinkim erur qonlig' ko'ngul ichra xayol	-	-	-
7	Do'stlar, ul naxli qad hajrinda chun bo'ldum qatil	-	-	-
8	Azm o'lsa xayolingg'a ko'nguldur anga mahmil	-	-	-
9	Ul shayxki minbar uza afsung'a berur tul	-	-	-
10	Ikki ko'z manziling, ey mohi mahmil	+	-	-
11	Ul quyosh og'zi uza mushkin xol	-	-	-
12	Gulshaningdin yeldek, ey zebo nihol	-	-	-
13	Yoqing o't bergali, ey ishq, hayotimg'a halal	-	-	-
14	Ul pari chehra chu ko'rguzsa jamol maqbul	-	-	-
15	Beling solur dimog'img'a tahayyul	-	-	-
16	Yuziga anglamadimkim niqob erur hoyil	+	-	-
17	Yuzini ko'rди, badan chokidin xarob ko'ngul	+	-	-
18	Ey musavvir, dilbarimg'a surate monand qil	-	-	-
19	Yo'qturur olamda ahli ishqdek bechora el	+	-	-
20	Yuzung g'amidin erur abri navbahor ko'zum	+	-	-
21	Qon yutub umri jahon ahlida bir yor istadim	-	-	-

¹ Ushbu jadvalda "Navodir un-nihoya"ning Sultonali Mashhadiy qo'lyozmasida mavjud, ammo Abduljamil nusxasida uchramaydigan g'azallarning «Ilk devon», «Oqqo'yunli muxlislar devoni» va «Badoyi' ul-bidoya»da bor yoki yo'qligini aniqlashga harakat qilindi. Natijada Alisher Navoiyning birinchi va ikkinchi davr lirikasidan so'ng, lekin "Xazoyin ul-maoniy" tuzilgunga qadar yozgan g'azallari ko'rsatkichi o'rtaga chiqdi. Alohida ta'kidlash lozimki, Mashhadiy nusxasida mavjud bo'lgan g'azaldan boshqa janrdagi she'rlarning birortasi Abduljamil qo'lyozmasida mavjud emas va bu ma'lumot hamda mazkur she'rlarning avvalgi devonlar tarkibidagi holati bizdan avval amalga oshirilgan tadqiqotlarda taqdim etilgan. Shuning uchun, jadvalda ushbu she'rlar aks ettirilmadi. Mazkur ko'rsatkich «Ilk devon» va «Oqqo'yunli muxlislar devoni»ning faksimile nashrlariga, «Badoyi' ul-bidoya»ning esa MAT 1-jildiga tayanib, amalga oshirildi. Keltirilgan manba va adabiyotlarning chiqish ma'lumotlari ushbu maqolaning *foydalanilgan manba va adabiyotlar* qismida taqdim etilgan.

22	Javhari paykonlaringning mahzani jon istadim	-	-	-
23	Soching savodig'a hargiz nazora aylamadim	-	-	-
24	Lolaro'yum bordiyu ishqin nihoni asradim	-	-	-
25	Ne uchun tarki muhabbat qildi mohim bilmadim	-	-	-
26	Ko'ngulni bag'ir qonidin lola qildim	+	-	-
27	Labing hayot suyidin zilol emish bildim	-	-	-
28	Ne ul quloqqa yetar arzi hol ado qilsam	-	-	-
29	Chun o'larmen bir nafas ul dilraboni ko'rmasam	-	-	+
30	Ey ko'ngul, aylama dahr eski rabotin maskan	-	-	-
31	Qomatingdek bog'i husn ichra yo'q sarvi ravon	-	-	-
32	Oy yuzung ustida ko'z andoqki, oraz uzra ayn	-	-	-
33	Yurutmas quyosh tiyra shomim qarosin	-	-	-
34	Musavvireki qilur go'yi gardining raqamin	-	-	-
35	Netib tama' qilayin bo'ynuma soching rasanin	-	-	-
36	Xating kim mehr uza chekti savodin	-	-	-
37	Ishqing o'tig'a quruq jismim o'tun	-	-	-
38	Etishti bayramu daf' etti ro'za qayg'usin	-	-	+
39	Yuz o'tida yuz qatra su ne tong yo'q xay g'altonidin	-	-	+
40	Tirik qolsam gar o'zni bazmi vasling ichra solg'aymen	-	-	-
Hoshiya g'azallari				
41	O'tga solg'il sarvni ul qaddi mavzun bo'lmasa	-	-	-
42	Ul savodi xatmudur yo sabzai jannatmudur	-	-	-
43	Bag'rimni tig'i hajr ila pora qildilar	-	+	-
44	Fig'onki, yor vafo ahlig'a sitam qiladur	-	-	+
45	Dahrdin mehr-u vafo qilma havas	-	-	-
46	Har kun aqshomg'a hajringda menga zorlig' ish	-	-	-
47	Do'stlar, ko'nglumni vasl ummidi behol aylamish	-	-	-
48	Demonkim meni yod etib shod qil	-	-	-
49	Ul quyosh yuzlukni har tun yod qilmoqdur ishim	-	-	-
50	Istadim yoreki ko'nglum dam-badam shod aylagay	-	-	-
51	Evrulay boshingg'a-yu behush-u hayroning bo'lay	-	-	-
Jami mavjud:		6	1	5

**«Navodir un-nihoya» Abduljamil kotib qo'lyozmasidagi (№ 11675)
Sultonali Mashhadiy (№1995) nusxasida mavjud bo'lmagan
g'azallarning «Ilk devon», «Oqqo'yunli muxlislar devoni» va «Badoyi'
ul-bidoya»da mavjudlik ko'rsatkichi**

№	G'AZALLAR	11675	ID	QMD	BB
1	Tiyr-a-yu afsurda biz, ey ishq tarqatg'on bulut,	87/18b hoshiya/7	-	-	-
2	Qildi dushman rahm baskim, qildi javr izhor do'st,	88/18b-19a hoshiya/9	-	-	-
3	Tutti ko'k firuzagun jomini shingarfi bulut,	89/19a/7	-	-	-
4	Boda-yu ishqing ko'rub topti buzug' ko'nglum shikast,	90/19a/7	-	-	-
5	Yana soldi hajr ham, tan ham, ko'ngul ham jong'a o't,	91/19 hoshiya/9	-	-	-
6	Ohkim, oldi qarig'an chog'da ko'nglum bir yigit	92/19b/9	-	-	-
7	Jon farah topti labing javhari bo'lg'ach anga qut,	93/19b/7	-	-	-
8	Bir maqomi amni top, anda burun orom tut,	99/20b/7	-	-	-
9	Za'f ko'rgilkim tanimni eltibon aylarga qut,	100/20b hoshiya/7	-	-	-
10	Vahki, la'ling qildi bag'rim tah-batah qon oqibat,	101/21a/7	+	-	-
11	G'am yukidin changdek qaddim xam etting oqibat.	102/21a/7	-	-	-
12	Habib g'ayr ila may ichti, ey ko'ngul, qon yut;	103/21ab/7	-	-	-
13	Ey ko'ngul, dedimki, aylab azm jononimg'a yet,	104/21b/7	-	-	-
14	Qilding ofat barqidin jonimg'a o't yoqmoq havas.	292/57a/7	-	-	-
15	Ey, tilab la'ling mayidin ruhuma osor fayz,	342/65b hoshiya/7	-	-	-
16	Qilsa bo'lmas oh-u afg'ondin meni shaydoni zabt,	349/67a hoshiya/11	-	-	-
17	Baski qo'ydung ko'ksuma ko'nglumni olg'an chog' dog',	366/71a hoshiya/7	-	-	-
18	Qotil ko'zung atrofida mujgon chekibdur uyla saf	376/73b/9	-	-	-

19	Jonim ichra za'fdur yuzlangali jonimg'a za'f,	381/74b hoshiya/7	-	-	-
20	Sipehr bog'in nujum vardi qildi ul nav'kim havarnaq,	383/75a/11	-	-	-
21	Chehra gulgun safhasig'a qilding afshon zarvaraq,	388/76a hoshiya/7	-	-	-
22	Solsa partav tom uza chiqqanda ruxsori ochuq,	391/76b hoshiya/9	-	-	-
23	Mushkil ishtur uyda bir g'oyibni har dam yo'qlamoq,	394/77a hoshiya/9	-	-	-
24	Qolibmen za'fdin baskim, ul oy otti menga novak,	401/79a/11	-	-	-
25	Yor bo'lmish o'rtada hijron tariqin solg'udek,	404/79b hoshiya/9	-	-	-
26	Ey tani xoki xadangingga nishon bo'lg'on kesak,	407/80ab/7	-	-	-
27	Xoni vaslingdin agar bo'lmas muyassar bar yemak,	408/80a hoshiya/7	-	-	-
28	Oshiq o'ldum pand bermang, choram asbobin tuzung,	411/80b hoshiya/7	-	-	-
29	Gulshan ichra yo'qtur oromim, diloromim kerak,	414/81a hoshiya/7	-	-	-
30	Xastadur jonim mening, to bordi jononim mening,	417/81b hoshiya/7	-	-	-
31	Ichmading may, to burunroq bizni rasvo qilmading,	418/81b-82a hoshiya/7	-	-	-
32	Ne osig' ohim o'ti ravshan zuloling kunidek,	421/82a hoshiya/7	-	-	-
33	Ul sarig' to'nlug' erur turg'anda ta'zimg'a tik,	424/82b hoshiya/9	-	-	-
34	Chun latofat ko'zgusi bo'lmish safo ichra ul eng,	427/83a hoshiya/7	-	-	-
35	Hajri tobi ichrakim ko'rdi bu jismi zordek,	430/83b hoshiya/8	-	-	-
36	Quyundek vasli dashtidin gar, ey Layli, meni surdung,	431/84a/9	-	-	+
37	Zihi quti hayotim hajri muhlik dardida yoding,	432/84ab/9	-	-	-
38	Jon olurda jismi zor erkanni bilmasmu eding?	433/84a hoshiya/7	-	-	-
39	Tang'a tosh-u qo'lg'a tish zaxmiki soldi telbalik,	436/84b hoshiya/9	-	-	-
40	Ne xayol edi yanakim ko'ngul qushi saydini havas aylading,	439/85b/8	-	-	+

41	Gar labing ollida da'vi qilmadi izhor la'l,	465/91a hoshiya/9	-	-	-
42	Xil'atin to aylamish jonon qizil, sorig', yashil,	468/91b hoshiya/7	-	-	-
43	Damo-dam otashin la'lig'a olur boda jononim,	469/92a/6	-	-	-
44	Sahar ko'rdum yuzin oqshomg'acha kuydi hazin jonim,	470/92a/9	-	-	-
45	Noma yozdim yor uchun, lekin javobe topmadim,	471/92a hoshiya/7	-	-	-
46	Bahor-u bog' sayridnn ne guldur ne sarv komim,	472/92b/9	+	-	+
47	Suda ko'rmak yuzung dushvor edi, ey husn oromim,	473/92b-93a/9	-	-	-
48	Toqibon jon rishtasin ruq'angni tumor ayladim,	474/92b hoshiya/7	-	-	-
49	Xilvate topib senn jismim aro jon aylasam,	475/92b-93a hoshiya/7	-	-	-
50	Jafo ham qilmading har necha ko'z husnungg'a oldurdum,	476/93a/11	-	-	-
51	Junundin uyla tufrog' o'ldi jismi ranjparvardim,	477/93ab/7	-	-	+
52	Necha hijrondin buzug' ko'nglumda bo'lg'ay dam-badam,	478/93a hoshiya/7	+	-	-
53	Bo'ldi ravzan-ravzan ul qotil hadangidin tanim,	479/93b/7	+	-	-
54	Ishq o'tidin tanda andoq sa'b o'lubtur kuymagim,	480/93b-94a/7	-	-	-
55	Qayg'udin ko'nglum toriqmishtur, ko'nguldin qayg'u ham,	481/93b hoshiya/7	-	-	-
56	Charxdin gar har dam ermas bir azog'a kuymagim,	482/94a/7	-	-	-
57	Vasling istab o'qdek etgay erdi sur'at paykarim,	483/94ab hoshiya/7	-	-	-
58	Menki, davron zulmidur ko'nglimga, balkim jong'a ham	484/94a hoshiya/7	-	-	-
59	Furqati za'fida qon yosh ichra yotmish paykarim,	485/91b/7	-	-	-
60	Etgach ul qotil, erur bo'g'zumda ikki barmog'im,	486/94b-95a/7	-	-	-
61	Sendin ayru to asiri dardi hijron qolmisham,	487/94b hoshiya/7	-	-	-
62	Yor tig'i qatl urub, men hajri mayli qilmadim,	488/95a/7	+	-	-

63	Qaysi taqviy xirmanin ishq o'tidin kuydurmadi,	490/95a hoshiya/11	-	-	-
64	Oncha yig'latti jafodin do'stdur deb sevganim,	493/95b hoshiya/7	-	-	-
65	Har kishi yor ollida der chinni ham, yolg'onni ham,	496/96a hoshiya/7	-	-	-
66	Ey hush ulkim ofiyat kunji menga erdi maqom,	500/96b hoshiya/11	-	-	-
67	Ul quyosh vaslida o'zni rashkdin gum aylaram,	503/97a hoshiya/7	-	-	-
68	Ne tong gar muhlik o'lsa dudi ohim imtidodi ham,	505/97b-98a/9	-	-	-
69	Chu berdim jonni qilma zulm rasmu qatl oyin ham,	506/98a/9	-	-	-
70	Tutqali shirin labin shohi shakardur barmog'im,	507/98a hoshiya/7	-	-	-
71	Jonima dog'e qo'yubtur la'ling uzra xolkim,	517/100a hoshiya/7	-	-	-
72	Nega qon yoshim oqizdi dilsitonim bilmadim,	520/100b hoshiya/7	-	-	-
73	Visolingdin ko'ngul navmid esa darding chekarmu chun,	521/101a/7	-	-	-
74	Yuzung ko'rgach ilik ko'ksunga urmon ishq tobidin,	522/101ab/11	-	-	-
75	Oh-u vovayloki, olam ahlining badholimen,	523/101a hoshiya/7	-	-	-
76	Vafo yo'linda, eykim, topmading istab asar mendin,	524/101b/9	-	-	+
77	Yuz o'tida yuz qatra su ne tong xo'yi g'altonidin,	525/101b- 102a/7	-	-	+
78	Ko'yida itlar meni goh tirnabon, goh tishlabon,	526/101b-102a hoshiya/11	-	-	-
79	Qildi ayshim subhini ul sho'x la'li tiyra, tun,	529/102a hoshiya/11	-	-	-
80	Qatra terlardin yuzinda dur nishoninmu deyin?	532/102b hoshiya/7	-	-	-
81	O'turur ko'yida ishq ahlin alolosi uchun,	538/103b hoshiya/7	-	-	-
82	Buki vahsh-u tayr uyutmaslar, g'amim bedodidin,	542/104a hoshiya/7	-	-	-
83	Sebki davri orazim rangi birov hijronidin,	545/104b hoshiya/7	-	-	-
84	G'am tuni la'ling so'rar hajr darsin zor uchun,	548/105a hoshiya/7	-	-	-

85	Har tarafkim borur ag'yor ila jonon taloshurmen,	549/105b/7	-	-	-
86	Benavomen ayru xaylu hamdamu hamrozdin,	551/105b hoshiya/9	-	-	-
87	Tufrog'imdin ahli ishq etsa tanure shodmen,	552/106a/7	-	-	-
88	Orazing naqshin ko'zum lavhida tasvir etgamen,	553/106ab/7	-	-	-
89	Ishq dashtin hech g'urbatkash musofir ko'rmasun,	554/106a hoshiya/7	-	-	-
90	Yorab, anglabmu ekin ul oyki oning zorimen,	555/106b/7	-	-	-
91	Tushta la'lin ko'rdum uyg'onmay debon qayg'udamen,	556/106b-107a/7	-	-	+
92	Ulcha ko'nglum ko'rdi ojizmen ani izhoridin,	557/106b hoshiya/9	-	-	-
93	Bazm ichinda andoq ul mahvash xayoli birlamen,	558/107a/7	+	-	+
94	Yuz jaf o tong yo'qki ul nomehribondin ko'rgamen	559/107ab/9	-	-	-
95	Ikki gul bir kecha ko'nglumni guliston aylabon.	560/107ab hoshiya/13	-	-	-
96	Telba ko'nglum javridin andoq parishon holmen,	562/107b-108a/7	-	-	-
97	Jilvayi qadding ko'rub sarvi ravondin kim desun,	563/107b hoshiya/9	-	-	-
98	Ko'rub zulfung aro o'tluq ko'ngullardin asar har yon,	564/108a/9	-	-	-
99	Chok-chok etting ko'ngul komini hosil qilmayin,	569/109a/7	-	-	+
100	O'rtama ko'nglumni komin hosil etmasdin burun,	571/109b/7	-	-	+
101	El g'amimdin kuymasun deb nolayi zor aylamon,	576/11a/7	-	-	-
102	Shomi hijron zulmatida obi hayvon istamon,	577/11a/7	-	-	-
103	Jong'a har dam ishqidin yuz ming balo kam istamon,	578/11ab/7	-	-	-
104	Necha ashkimdin menga, ey ishq, bedod etgasen,	579/111b/7	-	-	-
105	Yo'q damekim ul quyosh yodida faryod aylamon,	580/111b-112a/7	+	-	-
106	Ko'rguzur ag'yor yuz tuhmat nihoni naylayin,	581/111b hoshiya/7	-	-	-

107	Ko'z bila qoshing aro ul xoli mushkinobdin,	584/112a hoshiya/7	-	-	-
108	Necha ul chehrani ko'z lavhida tasvir etayin,	585/112b/6	-	-	-
109	Necha g'amim o'tin ahli jahong'a yetkurayin,	586/112b- 113a/7	-	-	-
110	Ishq aro men kibi yo'q besar-u somon bo'lg'an,	587/113a/9	-	-	-
111	Falakdin gar senga har lahza yuz qayg'u kelur o'tru,	589/113b/10	-	-	-
112	Qayon qilsa havo ul turfa qush uyqu olur qayg'u,	590/113b- 114a/9	-	-	+
113	Yordin ayru may ichmak qindurur, balkim og'u,	593/114b/7	-	-	+
114	Ro'zada labtashnaliqdin qildi za'f ul mohro',	595/115a/7	-	-	-
115	Ey sabo, ovora ko'nglum istayu har yon boru,	596/115ab/7	-	-	-
116	Sipehri oyinagun gar damimdin erdi qorong'u,	597/115b/7	-	-	-
117	Ne ajab gar qilmasam gul rangi bo'yin orzu	599/115b hoshiya/7	-	-	-
118	Ohu ashkimdin shikoyat aylamish ul tund xo',	602/116a hoshiya/7	-	-	-
119	Gul sochar yel bog' aro sarvi ravonim keldimu?	606/117b/7	+	-	+
120	Nash'a yetmas boda gulgun bazmgoh gulzor esa,	617/119b hoshiya/9	-	-	-
121	Yuzin ko'r, qilmag'il mujgonu xattu xolidin nola,	618/120a/9	-	-	-
122	Chiqti paykoning ko'nguldin ohi dud olud ila,	619/120a hoshiya/7	-	-	-
123	Chamanda sarv yo gul sabodin tebranur nogah,	620/120b/9	-	-	+
124	Sen qaro par boshing uzra ko'rguzub, men dudi oh,	622/120b hoshiya/9	-	-	-
125	Yana sho'laliq ko'ngulni g'aming etti pora-pora,	623/121a/7	-	-	-
126	Menmudurmen ko'z yoshim rangin bag'ir qoni bila,	625/121a hoshiya/7	-	-	-
127	Zulfi yanglig' paykarimni chekti pech-u xam bila,	629/121b hoshiya/7	-	-	-
128	Istaram yetsam quyundek gul'uzorim qoshig'a,	630/121b-1 22a hoshiya/7	-	-	-

129	Bir kichik yoshlig' nigore topmisham nozukkina,	633/122a hoshiya/7	-	-	-
130	Uzdi mendin do'stlug' ul sho'xi siymintan yana,	634/122ab hoshiya/7	+	-	-
131	Xalq mehriq'a yana, yorab, meni zor aylama,	637/122b hoshiya/7	+	-	-
132	Sarv-u gul husn ichra yo'q ul sarvi gul ruxsorch,	638/122b-123a/9	-	-	-
133	O'tg'a solg'il sarvni ul qaddi mavzun bo'lmasa,	641/123a hoshiya/7	-	-	-
134	Dayr aro to aylading ko'nglumni zor, ey mug'bacha,	644/123b hoshiya/9	-	-	-
135	Rangsiz xoling erur ul tal'ati diljo' uza,	645/123b-124a hoshiya/7	-	-	-
136	Men o'lar holatdayu ko'yida itlar qoshima	648/124a hoshiya/7	-	-	-
137	Uyquni ohim yeli ko'zdin uchurdi bu kecha,	651/124b hoshiya/9	-	-	-
138	Eyki yuz ming dog' qo'ydung jismi g'amparvardima,	654/125a hoshiya/7	-	-	-
139	Menki g'am dashtida ittim ohi dard olud ila,	657/125b hoshiya/7	+	-	-
140	Bud-u nobudum agar teng bo'ldi jonon ollida,	658/125b-126a hoshiya/7	-	-	-
141	Qayu qushkim qo'nar bu paykari majnun misol uzra,	659/126a/9	-	-	-
142	Suvratl devordek hayronmen ul ruxsorg'a,	661/126a hoshiya/7	-	-	-
143	Hargiz ermas mehri ul husni jahon oroyicha,	664/126b hoshiya/7	-	-	-
144	Tikmagaymen tig'i zaxmin o'lsam ul ozor ila,	665/126b-127a hoshiya/8,5	-	-	-
145	G'uncha gul ichra gahi paydo bo'lur gulzorda,	668/127a hoshiya/9	+	-	-
146	Za'fda ingranmog'im elning fig'oni zoricha,	671/127b hoshiya/9	-	-	-
147	Qoshining yoyi chekilmish zulfi chavgonig'acha,	673/128ab/7	-	-	-
148	Ne ajab ushshoq aro bo'lsam meni zor o'zgacha	674/128a hoshiya/9	-	-	-
149	Tongg'a solma va'dayi vaslingni bori bu kecha,	675/128b/7	+	-	-
150	Baski qon bog'ladi alamlar yuzlanib har dog'ima,	677/128b hoshiya/7	-	-	-

151	Choklig' ko'nglum nishoni g'unchai xandonida,	680/129a hoshiya/7	+	-	-
152	Gar yana bir qatla o'z vaslingga yetkursang meni,	683/129b hoshiya/7	-	-	-
153	Bog'din keldi nasim-u gul isin kelturmadi,	686/130a hoshiya/7	-	-	-
154	Ne may xushtur menga, ne gul keraklikdur, ne gulzori,	687/130b/9	+	-	-
155	Ne bir subh ul quyosh bazmi aro ichtim to'la jome,	688/130b-131a/7	-	-	-
156	Ne ajab giryon ko'zum gar bo'lmas uyqu manzili,	689/130b hoshiya/7	-	-	-
157	Boshimg'a kosh gohi yetsa raxshin sekretib mohi,	691/131ab/7	-	-	-
158	Nogah o'ldum bir ko'zi sohir giriftori, netay,	692/131a hoshiya/7	-	-	-
159	Dahr elidin naf' agar yo'qtur, zarar ham bo'lmasa,	695/131b hoshiya/7	+	-	-
160	Yor tandin jonim ayrulg'uncha zulmin qilmog'i,	696/132a/7	-	-	-
161	Istadim yoriki ko'nglum dam-badam shod aylagay,	698/132a hoshiya/7	-	-	-
162	Ey sabo, ko'zdin uchur Mozandaronning vardini,	701/132b/7	-	-	-
163	Ul quyosh oq uyda-yu men muztaribmen har sari,	703/133ab/7	-	-	+
164	Ne deb aylay jonni zulfi mushki bo'yung sadqasi,	704/133a hoshiya/7	-	-	-
165	Vahki, hajring o'ti jismi notavonim o'rtadi,	707/133b hoshiya/7	+	-	-
166	Necha davron ahlining bedodidin shiddat chekay,	712/134b hoshiya/9	-	-	-
167	It kibi necha samanding so'ngicha po'ya uray,	714/135ab/7	-	-	-
168	Necha men mehnat chekib, ul oy tana'um aylagay,	715/135a hoshiya/7	-	-	-
169	Nasli odam bo'lmamish hargiz muhabbat mazhari,	718/135b hoshiya/7	-	-	-
170	Ko'z bila ko'nglumga bo'lmish go'yiyo vasling chog'i,	719/135b-136a hoshiya/7	-	-	-
171	Bo'lmasam oshiq fig'onim zor bo'lg'aymu edi,	722/136a hoshiya/8	-	-	-
172	So'z vafodin demakim, ul ermas ahli husn ishi,	724/136b/7	-	-	-

173	Gulshani ko'yungdin ayru bog'i rizvonni netay,	726/136b hoshiya/7	-	-	-
174	Kim ekin ul ko'y aro deb kelsa andin it uni,	728/137a hoshiya/7	-	-	-
175	Bukun oqshomg'a tegru menki ko'rmaymen quyoshimni,	730/137b/7	-	-	-
176	Kimki bir ko'ngli buzug'ning xotirin shod aylagay,	732/137b hoshiya/9	-	-	-
177	Ishq aro tish bag'rima ursam icharmen qon dog'i,	735/138ab hoshiya/7	-	-	-
178	Chun so'z aytursen labing titrar g'azab qilg'an chog'i,	738/138b hoshiya/9	-	-	-
179	Sarsari ohimdin ul oy furqatida g'am tuni,	740/139ab/7	-	-	-
180	Jismi ul gulning qizil to'ndinmudur gul xirmann,	741/139a hoshiya/7	-	-	-
181	Demangiz har kimni kim bir yor ila bor ulfati,	744/139b hoshiya/7	-	-	-
182	Necha yilda qilmadi ko'nglumga ishq shiddati,	745/139b hoshiya/7	-	-	-
183	Og'iz ichra tilingdek g'unchada gulbargi tar bo'lg'ay,	746/140a/8	-	-	+
184	Har o'q ul qoshi yo ko'ksunga otsa bexato yetgay,	747/140ab/9	-	-	-
185	Kecha hajringda tiriklikdin malolim bor edi,	748/140a/7	-	-	-
186	Ko'ngul, o't berki, bir oy hajrida ko'ksunga dog' o'rtay,	749/140b/9	-	-	+
187	Mening baxtim yuzi g'am kojidin ul kun qaro bo'ldi,	750/140b- 141a/9	+	-	+
188	Uyla hijron tiyradurkim, zulm ekach ul oy fani,	751/140b hoshiya/7	-	-	-
189	Menmudurmenkim ko'nguldin ayrumen jondin dog'i,	752/140b-1 41a hoshiya/9	-	-	-
190	Necha kilki taxayyul birla bir surat nigor aylay,	753/141ab hoshiya/6	-	-	+
191	Vah, necha davron jafosi aylagay mahzun meni,	754/141a hoshiya/7	-	-	-
192	Gul ne bo'lg'aykim yuzung hajrida ko'rgaymen ani	755/141ab hoshiya/6	+	-	-
193	Bir kun meni ul qotili Majnun shior o'lturgusi,	756/141b/7	+	-	+
194	Yo'qki, yomg'urдин mening holimg'a davron yig'lag'ay,	759/141b hoshiya/7	+	-	-

195	Menmudurmenkim ayirmish vaslidin jonon meni,	760/141b-142a hoshiya/7	-	-	-
196	Charx agar solsa yiroq yuz yil visolingdin meni,	763/142a hoshiya/7	-	-	-
197	Tan qaro tufrog' o'lub oh o'ti oxir bo'lmadi,	764/142ab hoshiya/7	-	-	-
198	Xomayi mushkin raqam birla meni yor istadi,	767/142b hoshiya/7	-	-	-
199	Yo'q vafo ahlida bir zori parishon men kibi,	768/142b-143a hoshiya/7	-	-	-
200	Kecha kelgumdur debon ul sarvi gulro' kelmadi,	771/143a hoshiya/7	+	-	-
201	Xushtur ichmak yor yodi birla ishrat jomini,	774/143b hoshiya/7	-	-	-
202	Demakim olamda oshiq sen kibi kam bo'lmag'ay,	775/143b hoshiya/7	-	-	-
203	Dudi ohimdinmu har sori shararlar butradi,	778/144a hoshiya/7	-	-	-
204	Ohkim, nomehribonim azmi bedod ayladi,	781/144b/7	-	-	-
205	O'pmak istar chog'da la'li jonfizosin tishladi,	782/144b-145a hoshiya/7	-	-	-
206	Lahza-lahza chunki ortar ul pari zebolig'i,	785/145a hoshiya/7	-	-	-
207	Ashk xunobidin o'lmish ko'zlarim ummon kibi,	786/145ab hoshiya/7	+	-	-
208	Holi shavqi oshti nosih chora yetkurgan sayi,	789/145b hoshiya/7	-	-	-
209	Necha davron ahlining bedodidin shiddat chekay,	790/145b-146a hoshiya/9	-	-	-
210	Chehra o'ti birla ko'nglum xonumonin o'rtadi,	793/146a hoshiya/7	-	-	-
211	Asrading kuydurgali ushshoqi muztar ko'nglini,	796/146b hoshiya/7	-	-	-
212	Emdi buzmaydur o'kush bedod ila davron meni,	797/146b-147a hoshiya/9	-	-	-
213	Bas ajabdur ikki la'lin ko'rsang-u og'zin dog'i,	800/147a hoshiya/7	-	-	-
214	Boda gul-gul aylamish ravshan uzoring bog'ini,	801/147ab hoshiya/7	-	-	-
215	Vahki, bir g'oyib xayolidin parishonmen base,	807/148a hoshiya/9	-	-	-
215	Navbahor o'ld-yu ayshim gulbuni ochilmadi,	810/148b hoshiya/9	-	-	-

216	Ey uzoring ollida sharmanda mehri xovari,	811/149a hoshiya/7	-	-	-
Jami mavjud:			23	0	20

Adabiyotlar

- Alisher Navoiy, 1500. *Navodir un-nihoya*. Ko'chiruvchi: Sultonali Mashhadiy. Metropolitayn san'at muzeyi. №13.228.20: 254.
- Alisher Navoiy. 1487. *Navodir un-nihoya*. Kotibi: Abduljamil kotib. O'zRFASHI asosiy fondi. № 11675: 149.
- Alisher Navoiy. 2015. *Oqquyunli muxlislar devoni. 1471-yili ko'chirilgan qo'lyozmaning faksimile nashri*. Nashrga tayyorlovchi: A.Erkinov. Tokyo: "Research Institute for languages and cultures of Asia and Africa".
- Alisher Navoiy. XV-XVI. *Navodir un-nihoya*. Kotibi: Sultonali Mashhadiy. O'zRFASHI asosiy fondi. №1995: 207.
- Alisher Navoiyning Rossiya Milliy kutubxonasi to'plamlaridagi asarlari. 2017. Ilmiy muharrir: E.Rtveladze. Turkum muallifi, loyiha rahbari: F.Abduholiqov. Bo'limlar mualliflari: O.Vasilyeva, N.Mahmudov, E.Ochilov: 220-291. Toshkent: Uzbekistan today, Zamon press info.
- Boltabayev, S. 2022. *Alişir Nevayî divanlarının dibaceleri (Giriş – Metin – Aktarma – Dizin - Tıpkıbasım)*. Ankara: "AkÇağ".
- Boltabayev, S. 2022. "Navoiy devonining shoir hayotligida ko'chirilgan yangi topilgan nusxasi haqida". Alisher Navoiy va Sharq Renessansi (xalqaro simpozium materiallari): 438-466. Toshkent.
- Erkinov A., Madaliyeva O. 2020. "Terma devon" yoki Navoiy "Navodir un-nihoya"sining so'nggi redaksiyasi? (Mashhadiy qo'lyozmasi asosida, 905/1499-1500 yil)". *Alisher Navoiy va XXI asr (Xalqaro ilmiy-nazariy anjumani materiallari)*: 19-21. Toshkent: Mashhur-press.
- Erkinov, A. 2018. "Badoye' ul-bidoya"ning Navoiy davrida ko'chirilgan va yangi aniqlangan qo'lyozmalari (1483 va 1485 yillar)". *Oltin bitiglar*. 1: 18-31. Toshkent.
- Erkinov, A. 2022. "Mustaqilligimizning 31 yilligiga munosib tuhfa: Alisher Navoiy "Badoe' ul-bidoya"sining sakkizinchi nusxasi aniqlandi". (uza.uz).
- Juraboyev, O. 2020. "Kitabet Sanatının Bir Örneği Olarak Ali Şir Nevayî'nin "Bedayü'l-Bidaye" Divanının Taşkent Nüshası". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi*. Cilt/Volume:1: S. 14-27.
- Uluç, L. 2006. *Türkmen valiler Şirazlı ustalar Osmanlı okurlar. XVI.Yüzyıl Şiraz elyazmaları*: 531. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Levend, A. 1958. "Türkiye kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları". *Türk dili araştırmaları yillığı*. Belleten: 127-209. Ankara.
- Madaliyeva, O. 2019. "Navoiy devonlarining Mashhadiy ko'chirgan qo'lyozmalari". *O'zbek tili va adabiyoti 1*: 79-86. Toshkent.

- Madaliyeva, O. 2021. *Алишер Навоий девонлари қўлёзмаларининг таркибий-қийёсий тадқиқи*: 679. Тошкент: Donishmand ziyosi.
- Максудов, В. 2020. "Кодикологическое описание списка «Навадир ан-нихая» Наваи, хранящегося в библиотеке таджикского национального университета". *Alisher Navoiy va XXI asr*: 9-18. Toshkent: Mashhur-press.
- Uluch, L. 2020. *Alisher Navoiy asarlarining Istanbul kutubxonalaridagi bezakli qo'lyozmalari*: 448. Toshkent: «Silk Road Media» * «East Star Media».
- Абдуқодиров, А. 2022. *Амир Алишер Навоий (ҳаёти ва ижод ӯйли)*: 256. Тошкент: Bayoz.
- Алишер Навоий. 1987. *Наводир ун-ниҳоя*. МАТ. Йигирма томлик, иккинчи том: 622. Тошкент: Фан.
- Алишер Навоий. 1988. *Ғаройиб ус-сиғар – Ҳазойин ул-маоний*. МАТ. Йигирма томлик, учинчи том: 575. Тошкент: Фан.
- Алишер Навоий. 1995. *Айёми висол ӯлди яна. Янги топилган ғазаллар*: 71. Нашрга тайёрловчи: Фозила Сулаймонова. Тошкент. «Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти».
- Алишер Навоий. 2021. *"Оққўюнли мухлислар девони": табдил ва факсимиле матн*. Нашрга тайёрловчилар: А.Эркинов, Р.Жабборов: 411. Тошкент: Donishmand ziyosi.
- Аҳмедова, Д. 2018. "Алишер Навоий ижодининг Америка Қўшма Штатларида ўрганилиши". *Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари*, 224-234. Тошкент.
- Валихўжаев, В. 1979. "Алишер Навоий мўътабар дастхат девони ҳақида". *О'zbek tili va adabiёти* 3: 41-43. Тошкент.
- Волин, С. 1946. "Описание рукописей произведений Навои в ленинградских собраниях". *Алишер Наваи*. Под ред. К. Боровкова: 203-235. Москва–Ленинград: Издательство АН СССР.
- Жабборов, Р. 2021. *Алишер Навоий "Оққўюнли мухлислар девони" ва унинг давр адабий муҳитида тутган ўрни*: 247. Тошкент: Donishmand ziyosi.
- Жўрабоев, О. 2016. "Навоий асарлари қўлёзма ва матнларини ўрганишнинг баъзи масалалари". *Алишер Навоий ва XXI аср*: 32-38. Тошкент.
- Имомназаров, М. 2017. "Алишер Навоий лирик мероси матн-шунослигининг долзарб масалалари". *Алишер Навоий ва XXI аср*: 6-10. Тошкент: Tamaddun.
- Имомназаров, М. 2021. *XXI аср. Алишер Навоий лирик мероси матншунослиги муаммолари*: 64. Тошкент.
- Имомназаров, М. 2021. *XXI аср: Алишер Навоий лирик мероси матншунослиги муаммола*: 207. Тошкент: Donishmand ziyosi.
- Имомназаров, М. 2022. *Мусулмон минтақа маданияти ривожига*

- “мажоз тариқи” босқичи. 2-китоб. Алишер Навоий: 510. Тошкент: Mumtoz so‘z.
- Мадалиева, О. 2021. Алишер Навоий девонлари қўлёзмаларининг таркибий-қийёсий тадқиқи (ЎзР ФА Шарқшунослик институти фонди қўлёзмалари асосида). филология фанлари бўйича PhD илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент.
- Мадраимов, А. 2021. Алишер Навоий бадиий асарларининг XV-XVI асрлардаги қўлёзмалари: 382. Тошкент: “Fan va texnologiyalar” nashriyot matbaa uyi.
- Максудов, В. 2020. “Внов найденный список дивана “Навадир ан-нихая” Алишера Наваи”. *Изучение истории, искусства и культуры в Таджикистане*: 161-170. Istanbul.
- Муродов, М. 1971. *Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихи*. Тошкент: Фан.
- Мақсудов, В. 2016. “Наводир ун-нихоя”нинг янги топилган қўлёзма нусхаси”. *Ўзбек тили ва адабиёти* 6: 49-52.
- Навоий асарлари луғати, НАЛ. 1972. Тузувчилар: П.Шамсиев, С.Иброҳимов. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти”.
- Навоий дастхати (Наводир ун-нихоя). 1991. 12 б.т. Нашрга тайёрловчи, сўз боши муаллифи: С.Ғаниева. Тошкент: Фан.
- Нагиева, Ж. 1981. “Из классического наследия”. *Адабий мерос* 2: 82-90. Тошкент.
- Рамазонов, Н. 2003. “Расмий девонларга кирмаган шеърлар”. *Алишер Навоий*. Мукамал асарлар тўплами. 20-том: 439-471. Тошкент: Фан.
- Рамазонов, Н. 2006. “Алишер Навоийда “таҳрирни таҳрир”. *О‘zbek tili va адабиёти* 1: 17-23. Тошкент.
- Рамазонов, Н. 2007. “Яна “таҳрирни таҳрир” масаласи хусусида”. *О‘zbek tili va адабиёти* 1: 78-89. Тошкент.
- Рашидова, М. 2019. “Алишер Навоий “Наводирун нихоя” девонининг уч қўлёзма нусхаси ва уларнинг қийёсий таҳлили”. *Имом Бухорий сабоқлари* 1: 20-21. Тошкент: Релиабле принт.
- Раҳматуллаева, М. 1965. Алишер Навоий лирикасида синонимлар масаласи (XV асрда Султон Али Машҳадий томонидан кўчирилган “Navodir ун-нихоя” девонининг уникал қўлёзмаси асосида). Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент.
- Салоҳий, Д. 2004. “Бадоеъ ул-бидоя” малоҳати: 204. Тошкент: Фан.
- Салоҳий, Д. 2006. “Таҳлил ва талқин масъулияти”. *О‘zbek tili va адабиёти* 1: 74-78. Тошкент.
- Сирождидинов, Ш. 2023. *Амир Алишер*: 200. Тошкент: Адабиёт.
- Сулаймонов, Ҳ. 1960. “Навоий томонидан “Ҳазойинул маоний”га киритилмаган шеърлар”. *Алишер Навоий. Ҳазойинул-маоний. “Фавоидул-кибар”*, IV том: 773-794. Ҳ. Сулаймонов илмий-танқидий матни асосидаги нашр. Тошкент:

Ўзбекистон ССР Фанлар академияси нашриёти.

- Сулейманов, Х.С. 1955-1961. *Текстологическое исследование лирики Алишера Навои / В трех томах / том первый*: 415. Ташкент–Москва.
- Турдиалиев А., Эркинов А. 2018. "Бадойиъ ул-бидоя"нинг Навоий даврида қўчирилган ва янги аниқланган санали олтинчи қўлёзмаси (Султонали Машҳадий, Ҳирот, 889/1484-1485 йил)". *Алишер Навоий ва XXI аср*: 57-62. Тошкент: Турон иқбол.
- Турсунов, Ю. 2023. *Навоийнинг ҳаёт йўли: йиллар ва манзиллар*: 176. Тошкент: Забаржад медиа.
- Эркинов, А. 2018. "Бадойиъ ул-бидоя"нинг Навоий даврида қўчирилган ва янги аниқланган санали бешинчи қўлёзмаси (888 йил, сафар ойи/1483 йил, март-апрель). *Алишер Навоий ва XXI аср*: 51-57. Тошкент: Турон иқбол.
- Юсупова, Д. 2017. "Наводир ун-ниҳоя" фақат ғазаллардан иборат девонми?". *Алишер Навоий ва XXI аср*: 54-60. Тошкент: Тамаддун.
- Юсупова, Д. 2018. "Илк девон"дан "Оққўюнли мухлислар девони"га ўтган ғазаллар трансформацияси". *Алишер Навоий ва XXI аср*: 69-77. Тошкент: Турон-Иқбол.
- Юсупова, Д. 2021. "Мухлислар томонидан тузилган девонлар: талқин, таҳлил ва таҳрир". *Алишер Навоий халқаро журнали*. 1-сон, 1-қисм: 101-110. Тошкент.
- Ҳакимов, М. 1983. *Навоий асарлари қўлёзмаларининг тавсифи*: 199. Тошкент: Фан.
- Ҳакимов, М. 1991. *Навоий асарларини қўчирган хаттотлар*: 14. Тошкент: Фан.

Insights Into the History Of 'Ali Shīr Navā'ī's Lyrics of the 1480s (Based on the manuscripts *Divāni jadid* or *Nawādir al-nihāya*)

Oysara Madalieva¹

Abstract

As 'Ali Shīr Navā'ī wrote, he is the author of the preface (dibacha) to three of his works – *Badāyi' al-bidāya*, *Nawadir al-nihaya* and *Khazayin al-ma'ani*. However, the preface to *Nawadir al-nihaya* is still not known to Navā'ī studies, and this issue is the focus of attention of those who study the history of the poet's lyrics. There is also the problem of repeating a number of poems from the first divan of the poet *Badāyi' al-bidāya* in the lists of this divan. In recent years, based on the above two cases, opinions have arisen that the manuscripts called *Nawadir al-nihaya* may in fact be selected diwans containing the texts of a poem by an author of certain years. This article attempts to find a solution to these issues using the example of two rare manuscripts (The Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies, Uzbekistan Academy of Sciences,": No. 11675, 1995). The author of the study expresses an opinion about the abundance of ghazals in the fields of the list of *Nawadir al-nihaya* by 'Abd al-Jamil katib, which is not in other manuscripts. The article presents for the first time the ghazals of 'Ali Shīr Navā'ī, which were possibly written in 1487–1490, especially during the reign of Astrobad.

Key words: 'Ali Shīr Navā'ī, *Nawadir al-nihaya*, *divan*, *ghazal*, *Sultan 'Ali Mashhadi*, *Abd al-Jamil katib*, *The Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies*, *Uzbekistan Academy of Sciences*.

References

- Alisher Navoiy, 1500. *Navodir un-nihoya*. Ko'chiruvchi: Sultonali Mashhadiy. Metropolitelyn san'at muzeyi. №13.228.20: 254.
- Alisher Navoiy. 1487. *Navodir un-nihoya*. Kotibi: Abduljamil kotib. O'zRFASHI asosiy fondi. № 11675: 149.
- Alisher Navoiy. 2015. *Oqquyunli muxlislar devoni. 1471 yili ko'chirilgan qo'lyozmaning faksimile nashri*. Nashrga tayyorlovchi: A.Erkinov. Tokyo: "Research Institute for languages and cultures of Asia and Africa".

¹Oysara R. Madalieva – doctor of philosophy (PhD) in philology, Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni of the Republic of Uzbekistan.

E-mail: oysara19@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-0932-9570

For citation: Madalieva, O. R. 2024. "Insights Into the History Of 'Ali Shīr Navā'ī's Lyrics of the 1480s (Based on the manuscripts *Divāni jadid* or *Nawādir al-nihāya*)". *Golden Scripts* 1: 4 – 39.

- Alisher Navoiy. XV–XVI. *Navodir un-nihoya*. Kotibi: Sultonali Mashhadiy. O'zRFASHI asosiy fondi. №1995: 207.
- Alisher Navoiyning Rossiya Milliy kutubxonasi to'plamlaridagi asarlari*. 2017. Ilmiy muharrir: E.Rtveladze. Turkum muallifi, loyiha rahbari: F.Abduholiqov. Bo'limlar mualliflari: O.Vasilyeva, N.Mahmudov, E.Ochilov: 220-291. Toshkent: Uzbekistan today, Zamon press info.
- Boltabayev, S. 2022. *Alişir Nevayî divanlarının dibaceleri (Giriş – Metin – Aktarma – Dizin - Tıpkıbasım)*. Ankara: "AkÇağ".
- Boltabayev, S. 2022. "Navoiy devonining shoir hayotligida ko'chirilgan yangi topilgan nusxasi haqida". *Alisher Navoiy va Sharq Renessansi (xalqaro simpozium materiallari)*: 438-466. Toshkent.
- Erkinov A., Madaliyeva O. 2020. "Terma devon" yoki Navoiy "Navodir un-nihoya"sining so'nggi redaksiyasi? (Mashhadiy qo'lyozmasi asosida, 905/1499-1500 yil)". *Alisher Navoiy va XXI asr (Xalqaro ilmiy-nazariy anjumani materiallari)*: 19-21. Toshkent: Mashhur-press.
- Erkinov, A. 2018. "Badoye' ul-bidoya"ning Navoiy davrida ko'chirilgan va yangi aniqlangan qo'lyozmalari (1483 va 1485 yillar)". *Oltin bitiklar*. 1: 18-31. Toshkent.
- Erkinov, A. 2022. "Mustaqilligimizning 31 yilligiga munosib tuhfa: Alisher Navoiy "Badoe' ul-bidoya"sining sakkizinchi nusxasi aniqlandi". (uza.uz).
- Juraboyev, O. 2020. "Kitabet Sanatının Bir Örneği Olarak Ali Şir Nevayî'nin "Bedayü'l-Bidaye" Divanının Taşkent Nüshası". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Sanat Dergisi*. Cilt/Volume:1: S. 14-27.
- Uluç, L. 2006. *Türkmen valiler Şirazlı ustalar Osmanlı okurlar. XVI.Yüzyıl Şiraz elyazmaları*: 531. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Levend, A. 1958. "Türkiye kitaplıklarındaki Nevai Yazmaları". *Türk dili araştırmaları yillığı*. Belleten: 127-209. Ankara.
- Madaliev, O. 2019. "Navoiy devonlarining Mashhadiy ko'chirgan qo'lyozmalari". *O'zbek tili va adabiyoti 1*: 79-86. Toshkent.
- Madaliyeva, O. 2021. *Alisher Navoiy devonlari qo'lyozmalarining tarkibiy-qiyosiy tadqiqi*: 679. Toshkent: Donishmand ziyosi.
- Maksudov, B. 2020. "Kodikologicheskoe opisanie spiska «Navadir an-nixaya» Navai, xranящegосya v biblioteke tadjikskogo natsionalnogo universiteta". *Alisher Navoiy va XXI asr*: 9-18. Toshkent: Mashhur-press.
- Uluch, L. 2020. *Alisher Navoiy asarlarining Istanbul kutubxonalaridagi bezakli qo'lyozmalari*: 448. Toshkent: «Silk Road Media» * «East Star Media».
- Abduqodirov, A. 2022. *Amir Alisher Navoiy (hayoti va ijod yo'li)*: 256. Toshkent: Bayoz.
- Alisher Navoiy. 1987. *Navodir un-nihoya*. MAT. Yigirma tomlik, ikkinchi tom: 622. Toshkent: Fan.
- Alisher Navoiy. 1988. *G'aroyib us-sig'ar – Xazoyin ul-maoniy*. MAT. Yigirma

- tomlik, uchinchi tom: 575. Toshkent: Fan.
- Alisher Navoiy. 1995. *Ayyomi visol o'ldi yana. Yangi topilgan g'azallar*: 71. Nashrga tayyorlovchi: Fozila Sulaymonova. Toshkent. «G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti».
- Alisher Navoiy. 2021. *"Oqqo'yunli muxlislar devoni": tabdil va faksimile matn*. Nashrga tayyorlovchilar: A.Erkinov, R.Jabborov: 411. Toshkent: Donishmand ziyosi.
- Ahmedova, D. 2018. "Alisher Navoiy ijodining Amerika Qo'shma Shtatlarida o'rganilishi". *O'zbek mumtoz va zamonaviy adabiyotini xalqaro miqyosda o'rganish va targ'ib qilishning dolzarb masalalari*, 224-234. Toshkent.
- Valixo'jaev, B. 1979. "Alisher Navoiy mo'tabar dastxat devoni haqida". *O'zbek tili va adabiyoti* 3: 41-43. Toshkent.
- Volin, S. 1946. "Opisanie rukopisey proizvedeniy Navoi v leningradskix sobraniyax". *Alisher Navai*. Pod red. K. Borovkova: 203-235. Moskva-Leningrad: Izdatelstvo AN SSSR.
- Jabborov, R. 2021. *Alisher Navoiy "Oqqo'yunli muxlislar devoni" va uning davr adabiy muhitida tutgan o'rni*: 247. Toshkent: Donishmand ziyosi.
- Jo'raboev, O. 2016. "Navoiy asarlari qo'lyozma va matnlarini o'rganishning ba'zi masalalari". *Alisher Navoiy va XXI asr*: 32-38. Toshkent.
- Imomnazarov, M. 2017. "Alisher Navoiy lirik merosi matnshunosligining dolzarb masalalari". *Alisher Navoiy va XXI asr*: 6-10. Toshkent: Tamaddun.
- Imomnazarov, M. 2021. *XXI asr. Alisher Navoiy lirik merosi matnshunosligi muammolari*: 64. Toshkent.
- Imomnazarov, M. 2021. *XXI asr: Alisher Navoiy lirik merosi matnshunosligi muammola*: 207. Toshkent: Donishmand ziyosi.
- Imomnazarov, M. 2022. *Musulmon mintaqa madaniyati rivojida "majoz tariqi" bosqichi*. 2-kitob. Alisher Navoiy: 510. Toshkent: Mumtoz so'z.
- Madaliev, O. 2021. *Alisher Navoiy devonlari qo'lyozmalarining tarkibiy-qiyosiy tadqiqi (O'zR FA Sharqshunoslik instituti fondi qo'lyozmalari asosida)*. filologiya fanlari bo'yicha PhD ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent.
- Madraimov, A. 2021. *Alisher Navoiy badiiy asarlarining XV-XVI asrlardagi qo'lyozmalari*: 382. Toshkent: "Fan va texnologiyalar" nashriyot matbaa uyi.
- Maksudov, B. 2020. "Vnov naydenniy spisok divana "Navadir an-nixaya" Alishera Navai". *Izuchenie istorii, iskusstva i kulturi v Tadjikistane*: 161-170. Istanbul.
- Murodov, M. 1971. *O'rta Osiyo xattotlik san'ati tarixi*. Toshkent: Fan.
- Maqsudov, B. 2016. "Navodir un-nihoya"ning yangi topilgan qo'lyozma nusxasi". *O'zbek tili va adabiyoti* 6: 49-52.
- Navoiy asarlari lug'ati*, NAL. 1972. Tuzuvchilar: P.Shamsiev, S.Ibrohimov. Toshkent: "G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti".
- Navoiy dastxati (Navodir un-nihoya)*. 1991. 12 b.t. Nashrga tayyorlovchi,

- so'z boshi muallifi: S.G'anieva. Toshkent: Fan.
- Nagieva, J. 1981. "Iz klassicheskogo naslediya". *Adabiy meros* 2: 82-90. Toshkent.
- Ramazonov, N. 2003. "Rasmiy devonlarga kirmagan she'rlar". *Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami*. 20-tom: 439-471. Toshkent: Fan.
- Ramazonov, N. 2006. "Alisher Navoiyda "tahrirni tahrir". *O'zbek tili va adabiyoti* 1: 17-23. Toshkent.
- Ramazonov, N. 2007. "Yana "tahrirni tahrir" masalasi xususida". *O'zbek tili va adabiyoti* 1: 78-89. Toshkent.
- Rashidova, M. 2019. "Alisher Navoiy "Navodirun nihoya" devonining uch qo'lyozma nusxasi va ularning qiyosiy tahlili". *Imom Buxoriy saboqlari* 1: 20-21. Toshkent: Reliable print.
- Rahmatullaeva, M. 1965. *Alisher Navoiy lirikasida sinonimlar masalasi (XV asrda Sulton Ali Mashhadiy tomonidan ko'chirilgan "Navodir un-nihoya" devonining unikal qo'lyozmasi asosida)*. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozgan dissertatsiya. Toshkent.
- Salohiy, D. 2004. "*Badoe' ul-bidoya*" malohati: 204. Toshkent: Fan.
- Salohiy, D. 2006. "Tahlil va talqin mas'uliyati". *O'zbek tili va adabiyoti* 1: 74-78. Toshkent.
- Sirojiddinov, Sh. 2023. *Amir Alisher*: 200. Toshkent: Adabiyot.
- Sulaymonov, H. 1960. "Navoiy tomonidan "Xazoyinul maoniy"ga kiritilmagan she'rlar". *Alisher Navoiy. "Xazoyinul-maoniy" // "Favoyidul-kibar"*, IV tom: 773-794. H. Sulaymonov ilmiy-tanqidiy matni asosidagi nashr. Toshkent: O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti.
- Suleymanov, X.S. 1955-1961. *Tekstologicheskoe issledovanie liriki Alishera Navoi / V trex tomax / tom perviy*: 415. Tashkent-Moskva.
- Turdialiev A., Erkinov A. 2018. "*Badoyi' ul-bidoya*"ning Navoiy davrida ko'chirilgan va yangi aniqlangan sanali oltinchi qo'lyozmasi (Sultonali Mashhadiy, Hirot, 889/1484-1485 yil)". *Alisher Navoiy va XXI asr*: 57-62. Toshkent: Turon iqbol.
- Tursunov, Yu. 2023. *Navoiyning hayot yo'li: yillar va manzillar*: 176. Toshkent: Zabbarjad media.
- Erkinov, A. 2018. "*Badoyi' ul-bidoya*"ning Navoiy davrida ko'chirilgan va yangi aniqlangan sanali beshinchi qo'lyozmasi (888 yil, safar oyi/1483 yil, mart-aprel). *Alisher Navoiy va XXI asr*: 51-57. Toshkent: Turon iqbol.
- Yusupova, D. 2017. "Navodir un-nihoya" faqat g'azallardan iborat devonmi?". *Alisher Navoiy va XXI asr*: 54-60. Toshkent: Tamaddun.
- Yusupova, D. 2018. "Ilk devon"dan "Oqqo'yunli muxlislar devoni"ga o'tgan g'azallar transformatsiyasi". *Alisher Navoiy va XXI asr*: 69-77. Toshkent: Turon-Iqbol.
- Yusupova, D. 2021. "Muxlislar tomonidan tuzilgan devonlar: talqin, tahlil va tahrir". *Alisher Navoiy xalqaro jurnali*. 1-son, 1-qism: 101-110. Toshkent.
- Hakimov, M. 1983. *Navoiy asarlari qo'lyozmalarining tavsifi*: 199. Toshkent: Fan.
- Hakimov, M. 1991. *Navoiy asarlarini ko'chirgan xattotlar*: 14. Toshkent: Fan.